

Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly
Schubertových
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci

Katarína Kořínková
Šo'a v Slovenskom štáte očami evanjelickej cirkvi
Bakalárska práca

Olomouc 2019

Vedúca bakalárskej práce:
Mgr. Marie Crhová, Ph.D.

Prehlásenie

Prehlasujem, že som bakalársku právu vypracovala samostatne a uviedla v nej predpísaným spôsobom všetky použité pramene a literatúru.

V Olomouci dňa 20. augusta 2019

.....
Katarína Kořínková

Pod'akovanie

Na tomto mieste by som rada poďakovala vedúcej mojej bakalárskej práce Mgr. Marii Crhové, Ph.D. a mojim rodičom Ing. Vladimírovi Kořínkovi a Ing. Zdenke Kořínkovej za trpezlivosť a pomoc počas písania tejto práce. Taktiež ďakujem im aj ostatným členom Centra judaistických štúdií Kurta a Ursuly Schubertových za podporu počas celej doby môjho štúdia.

Obsah

Úvod.....	6
1 Náboženská situácia v ČSR	9
1.1 Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n.....	10
2 ECAV v rokoch 1918 až 1938.....	12
2.1 Založenie ECAV na Slovensku.....	12
2.2 Organizácia ECAV na Slovensku.....	14
2.3 ECAV a židovská otázka pred rokom 1938.....	16
2.4 Štyri fázy konverzie z roku 1938.....	17
3 Postavenie ECAV v Slovenskom štáte	20
4 Definícia Žida za Slovenského štátu.....	24
5 ECAV a židovská otázka za Slovenského štátu.....	26
5.1 ECAV a arizácie židovského majetku	26
5.2 Prvá pomoc slovenským Židom.....	27
5.3 Židovský kódex.....	29
5.3.1 Výnimky pre pokrstených Židov	30
5.4 Farári proti krstom	32
5.5 Nedodržanie smerníc	34
5.6 Kontrola zborových farárov.....	37
5.7 Pastiersky list k židovskej otázke.....	38
5.8 Slováci, Nemci a Židia.....	39
6 ECAV v posledných mesiacoch Slovenského štátu.....	42
6.1 ECAV v Slovenskom národnom povstaní	42
6.2 Evanjelické sirotince.....	43
7 ECAV a židovská otázka po skončení vojny	46
7.1 Slovenskí Židia po vojne	47
7.2 Zoznamy pokrstených Židov	48

Záver	51
Zoznam použitých prameňov a literatúry	52
Zoznam použitých skratiek	54
Anotácia	55

Úvod

O Slovenskom štáte a vyvrazení jeho židovských obyvateľov už bolo napísaných mnoho štúdií. Dalo by sa povedať, že takmer žiadna z nich nie je napísaná bez aspoň stručnej zmienky o slovenských Židoch. Mnohé sa venujú šo'a (holokaustu)¹ ako celku, niektorí historici si vyberajú aj konkrétnu, časovo alebo tematicky ohraničenú oblasť. Oblúbenou kapitolou šo'a, a to nielen na Slovensku, býva vzťah Židov s kresťanskou väčšinou. Ako reagovali na prenasledovanie svojich židovských susedov? Pomohli im napriek riziku? Dnes by sa mnohí radi tvrdili, že áno. Skutočnosť však môže byť odlišná.

Slovenský štát bol oficiálne založený na kresťanských (resp. katolíckych) princípoch a na jeho čele stál prezident Jozef Tiso, nacionalista a rímskokatolícky kňaz. Väčšina obyvateľov sa takisto hlásila k tomuto vierovyznaniu. Pre slovenských historikov je preto zaujímavé skúmať, aký postoj zaujala rímskokatolícka cirkev k prenasledovaniu slovenských Židov. Nebola však jedinou cirkvou, ktorá bola nútená riešiť túto dilemu.

Dosiaľ sa v troch rôznych zborníkoch o šo'a na Slovensku objavila krátka štúdia aj o evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (skrátene ECAV), druhej najväčšej v krajine. Autori dvoch z nich sami pochádzajú z evanjelického prostredia: historička Daniela Baranová², PhDr., PhD., ktorá úzko spolupracuje s ECAV, a Roman Porubän³, evanjelický farár z Kežmarku. Autorka tretej a najviac objektívnej štúdie je historička Milena Sokolová, PhD.⁴ z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied.

Znalosť evanjelického prostredia síce znamená výhodu, no zároveň ovplyvnila prístup prvých dvoch autorov k téme. Ich štúdie nevelmi objektívne vyzdvihujú všeobecný odpor duchovných ECAV proti fašistickému režimu a ochotu pokrstiť, a tak

¹ השואה = šo'a – Hebrejský výraz pre holokaust, znamená zničenie, záhubu. Niektorí preživší a historici preferujú toto označenie pred slovom holokaust (gréč. náboženská zápalná obeť) z rešpektu k obetiam.

² BARANOVÁ, D.: *Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938-1945*. In: *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti*. Bratislava 2008, s. 15-34.

³ PORUBÄN, R.: *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*. In: *Žili medzi nami*. Kežmarok 2003, s. 38-59.

⁴ SOKOLOVÁ, M.: *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi k riešeniu židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938-1945*. In: *Z dejín holokaustu a jeho popierania*. Bratislava 2007, s. 131-144.

zachrániť čo najviac slovenských Židov. Hoci majú pravdu v prípade jednotlivcov, ktorí podobnými činmi veľa riskovali, ich konanie nedá preniesť na celú cirkev. Naskytuje sa preto otázka, či za Slovenského štátu vôbec existoval oficiálny postoj ECAV k židovskej otázke, a ak áno, bol voči Židom priaznivo naklonený? Aké boli podmienky prijímania inovercov a čo znamenali v praxi pre prenasledovaných Židov? Čo si o krstení Židov mysleli duchovní? Odpovede na tieto otázky sú cieľom predkladanej práce, v ktorej sa pokúsím analyzovať vývoj vzťahu ECAV a Židov na území dnešného Slovenska.

Pri písaní tejto práce využívam dva typy zdrojov. Prvým a hlavným sú pramene z archívu pamätníka Jad Vašem v Jeruzaleme, s ktorými som pracovala počas svojej študentskej stáže na jar roku 2017. Väčšinou ide o korešpondenciu, zoznamy či správy, ktoré si posielali medzi sebou posielali biskupi a zboroví farári. Jad Vašem vlastní len kópie týchto dokumentov, pričom originály sú uložené a verejnosti neprístupné v slovenských archívoch, najmä v Ústrednom archíve ECAV. Druhým typom zdrojov je historiografia o slovenskej ECAV aj šo'a v Slovenskom štáte, vrátane troch vyššie spomínaných článkov

Pre svoju prácu som si zvolila chronologický prístup členenia kapitol, niektoré podkapitoly sú však pre lepšiu prehľadnosť rozdelené aj tematicky. V nich skúmam, akými spôsobmi ECAV reagovala na diskrimináciu slovenských Židov a či sa nejakým spôsobom stavala na ich stranu a snažila sa pomôcť, ako tvrdia vyššie spomínaní autori. Zároveň sa sústredím primárne na židovskú otázku a postoje ECAV k politike Slovenského štátu sú spomínané len stručne.

V snahe obmedziť rozsah práce sa venujem výlučne duchovným predstaviteľom ECAV, to jest najmä biskupom a farárom, a nie laickým veriacim. Aj medzi laikmi sa však našli takí, ktorí napr. skrývali Židov, a motivovať ich mohli byť aj kázania zborového farára. Na rozdiel od duchovných však nemohli poskytnúť oficiálnu ochranu (krst), ani neboli obmedzovaní nariadeniami cirkevných autorít.

K formálnej stránke ešte spomeniem písanie niektorých pojmov. Hoci Slovenský štát sa od prijatia ústavy v júli 1939 oficiálne volal Slovenská republika,⁵ prispôbim

⁵ Ústavní listina Československé republiky ze dne 29. února 1920.

sa slovenskej historiografii, v ktorej je zaužívaný pojem „Slovenský štát“. ECAV (luteráni) síce nie sú jedinou evanjelickou cirkvou pôsobiacou na území Slovenska, pre zjednodušenie však budem v texte používať výraz „evanjelici“ výlučne pre nich. Z rovnakých dôvodov píšem slovo „Žid“ s veľkým začiatočným písmenom bez ohľadu nato, či ide o príslušníka vierovyznania, alebo národnosť. Keďže väčšina práce pojednáva o pokrstených Židoch, resp. kresťanoch židovského pôvodu, takýto pravopis dáva väčší zmysel.

1 Náboženská situácia v ČSR

Samostatná evanjelická cirkev a. v. na Slovensku sa začala vyvíjať až po vzniku prvej Československej republiky (ďalej len ČSR). Považujem preto za vhodné spomenúť, za akých podmienok fungovala a ako vyzerala celková pozícia cirkví a ich veriacich v medzivojnovom období, na ktorú v roku 1939 nadviazal Slovenský štát.

Postavenie jednotlivých vierovyznaní v ČSR upravovala *Ústavní listina Československej republiky* z roku 1920. Vo všeobecnosti zaručuje všetkým občanom slobodu vyznania a vykonávania náboženských úkonov, ak nie sú v rozpore s verejným poriadkom. Ústava taktiež určovala rovnosť všetkých vierovyznaní pred zákonom a zakazovala diskrimináciu na základe náboženstva. Cirkvi mali právo zakladať si vlastné náboženské školy.⁶ Uzané cirkvi, medzi ktoré patrila aj ECAV, finančne podporoval štát. Prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk zo začiatku dúfal v odluku cirkví od demokraticky zriadeného štátu, no pre odpor z viac tradičného, katolíckeho Slovenska bol nútený sa tejto idey vzdať.⁷

O tom, ktoré vierovyznania boli medzi občanmi zastúpené, sa dozvedáme zo sčítaní obyvateľstva z rokov 1921 a 1930, ktoré obsahovali aj otázku viery. Percentuálne medzi nimi nie sú výrazné rozdiely, a preto si môžeme z neskoršieho sčítania spraviť aspoň približnú predstavu o náboženskom zastúpení pre 40. roky. Za Slovenského štátu sa totiž žiadne sčítanie nekonalo (s výnimkou súpisu Židov z februára 1942).

Podľa sčítania obyvateľov z roku 1930 žilo v ČSR takmer 15 miliónov obyvateľov, z toho 3 329 793 na území Slovenska. Najviac Slovákov, až 71,61 %, sa prihlásilo k rímskokatolíckej cirkvi. Druhú najpočetnejšiu skupinu, 16,69 %, tvorili evanjelické cirkvi, ktorých veriaci však boli sčítaní spoločne, bez ohľadu na konkrétne denominácie. Ostané kresťanské cirkvi (napr. pravoslávna a gréckokatolícka) mali každá menej ako 10 % veriacich. K židovskému (izraelitskému) vyznaniu sa prihlásili len 4,11 % obyvateľov, pričom polovica z nich sa označila za Židov aj z národnostného

⁶ Ústavní listina Československé republiky.

⁷ CIRNER, M.: *Niekoľko poznámok o spoločenskom a politickom systéme Československa z rokov 1918-1938*. *Annales Scientia Politica*, 4, 2015, č. 1, s. 63.

hľadiska. Za náboženskú príslušnosť bol v sčítavaní považovaný aj stav „bez vyznania“, no takýchto obyvateľov žilo na Slovensku len málo (0,51 %).⁸

1.1 Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n.

Vzťahy medzi cirkvami v ČSR upravoval zákon č. 96/1925 Sb. z. a n., tiež zvaný medzikonfesný zákon, ktorý na celom území republiky platil až do roku 1949. Počas vojnového obdobia ho bez úprav prebral aj samostatný Slovenský štát. Zákon zjednotil medzikonfesné právo a riešil všeobecné náboženské otázky, napr. vyznanie jednotlivcov, náboženské úkony či sviatky. Podľa neho každý občan od narodenia nasledoval „ve vyznání své rodiče“⁹. V prípade zmiešaného manželstva sa rodičia dohodli, alebo synovia nasledovali otca a dcéry matku.

Pre tému predkladanej práce sú najdôležitejšie paragrafy 4 až 6 tohto zákona, ktoré sa venujú procesu zmeny vierovyznania. Každý občan starší 16 rokov mal právo slobodne rozhodnúť o svojom vyznaní, vrátane možnosti ostať bez neho. V prípade maloletých občanov (do 16 rokov) rozhodovali ich rodičia či poručníci.¹⁰

Podľa zákona musel každý občan zmenu vierovyznania, resp. vystúpenie z pôvodnej cirkvi, ohlásiť na príslušnom okresnom úrade. Tým dňom oficiálne prestal byť jej členom a zanikli všetky jeho práva a povinnosti vo vzťahu k nej. Úrad bol následne povinný do mesiaca vydať výmer o vybavení žiadosti a informovať duchovného opustenej cirkvi. Táto ohlasovacia povinnosť sa týkala len vystúpenia, pričom zodpovednosť informovať duchovného novozvolenej cirkvi a matričný úrad ostala na konvertitovi, na čo bol upozornený vo výmere.¹¹ Zákon takisto ponechal cirkvám voľnú ruku v podmienkach prijímania nových členov.

Bez tohto ohlásenia občanovi hrozilo, že ak aj podstúpi oficiálnu náboženskú konverziu (napr. krst), úradne bude naďalej vedený ako člen svojej predchádzajúcej cirkvi. Do tejto situácie sa však mohol dostať aj v prípade, že okresný úrad z nejakého

⁸ *Obyvateľstvo Slovenska 1918-1938*. Bratislava 2002, s. 11-12.

⁹ Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n. o vzájomných pomerech náboženských vyznání ze dne 23. dubna 1925.

¹⁰ Tamtiež.

¹¹ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 707, s. 21.

dôvodu odmietol uznať jeho ohlásenie a výmer nevydal,¹² čo sa však stávalo len výnimočne. Zo zákona boli totiž úradníci povinní tak spraviť.

¹² Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 512, s. 2.

2 ECAV v rokoch 1918 až 1938

História samostatnej slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. je pomerne krátka. Jej vznik podnietil až rozpad Rakúsko-Uhorska a následný zánik uhorskej evanjelickej cirkvi, kam Slováci dovtedy patrili. Duchovní a laici sa však dokázali v priebehu nasledujúcich rokov dohodnúť na založení vlastnej cirkvi s organizáciou prispôsobenou pomerom v mladej republike.¹³ Pre pochopenie, ako ECAV fungovala za Slovenského štátu, je dôležité aspoň stručne sa vrátiť k jej počiatkom a vysvetliť jej organizačnú štruktúru.

2.1 Založenie ECAV na Slovensku

Každá evanjelická cirkev a. v. funguje výlučne v rámci hraníc svojho štátu, v ktorom si autonómne rieši svoje záležitosti bez vonkajších zásahov zo zahraničia či zo samotného štátu. Z tohto dôvodu až do októbra 1918 slovenskí evanjelici patrili do uhorskej evanjelickej cirkvi, ktorú riadili prevažne maďarskí duchovní. Po skončení prvej svetovej vojny a rozpade Rakúsko-Uhorska sa však všetky biskupské úrady ocitli za hranicami, na území susedného Maďarska. Napriek nátlaku maďarských biskupov slovenskí evanjelici nemali záujem o pokračovanie jednotnej cirkvi, a tak boli nútení vybudovať si vlastnú cirkevnú organizáciu v rámci ČSR.¹⁴

Hoci České zeme, Slovensko a Podkarpatská Rus tvorili jeden štát, organizácia evanjelikov v ňom nebola jednotná. Kým Česi sa bez ohľadu na denomináciu ešte v decembri roku 1918 zjednotili pod názvom Českobratská cirkev evangelická, na Slovensku ostali rozdelení na dve skupiny: evanjelickú cirkev a. v. (luteráni) a reformovanú cirkev (kalvíni).¹⁵ Predkladaná práca sa venuje výlučne luteránom, hoci kalvíni takisto zohrali rolu v pomoci Židom. Treba spomenúť, že v prameňoch sú slovom „evanjelici“ niekedy označované obe cirkvi spoločne a bez rozlíšenia, hoci organizačne dodnes ide o dve rozdielne náboženské skupiny.

¹³ KUSENDOVÁ, D. (ed.): *Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš 2011, s. 87.

¹⁴ ŽITŇAN, A.: *Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918-1938*. Historické rozhľady, 3, 2006, s. 142-144.

¹⁵ BARTOŠ, J. – TRAPL, M.: *Československo 1918-1938*. Olomouc 2001, s. 83-84.

Predstavitelia slovenských evanjelikov a. v. z radov farárov, učiteľov aj laikov sa na prelome rokov 1918-1919 opakovane stretávali na porady ohľadom ďalšieho vývoja. Nakoniec bolo dohodnuté, že dočasne zveria dozor nad cirkevnými záležitosťami do rúk štátnej moci.¹⁶ Potrebovali totiž nejaký čas na to, aby dokázali vytvoriť funkčnú organizačnú štruktúru a zvoliť si svojich predstaviteľov.

Prvé roky teda evanjelici úzko spolupracovali s novou československou vládou, najmä prostredníctvom ministra školstva a národnej osvety Vavra Šrobára. Vo februári 1919 vymenoval dočasnú 26-člennú generálnu radu, ktorú tvorilo 12 duchovných, 12 laikov a dvaja učitelia. Neskôr k nim pribudli štyria zástupcovia maďarskej a nemeckej národnosti, keďže aj menšinoví evanjelici sa mali stať členmi práve vznikajúcej cirkvi. Generálna rada už o dva mesiace neskôr položila základy organizačnej štruktúry ECAV. Územie Slovenska rozdelila na dva dištrikty, ktoré tvorilo 17 seniorátov. Na ich čelo zvolila prvých funkcionárov, zatiaľ však len vo forme dočasných dozorcov.¹⁷

V januári 1921 sa generálna rada a ďalší významní predstavitelia evanjelickej cirkvi stretli na synode v Trenčianskych Tepliciach, aby spoločne vypracovali cirkevnú ústavu. Hoci sa inšpirovali pôvodnou uhorskou ústavou, vypustili z nej pasáže nevhodné pre demokratickú ČSR a doplnili novými ustanoveniami, napr. na tému školstva či práv žien. Evanjelici, ak chceli mať zaručenú autonómiu v rozhodovaní nad cirkevnými záležitosťami, sa totiž museli prispôbiť aktuálnym štátnym pomerom.

Na začiatku februára bola cirkevná ústava dokončená a evanjelici ju prijali na ďalšej synode v máji 1921. Československá vláda novú ústavu schválila presne o rok. Až potom sa štát stiahol a v ECAV zatiaľ prebehli prvé voľby na všetky potrebné funkcie, väčšinou z radov dočasných dozorcov.¹⁸ Treba však podotknúť, že hierarchia bola nastavená pomerne demokraticky a aj generálny biskup, ktorý stojí na čele cirkvi, je len „prvý medzi rovnými“.

¹⁶ *Pohľad na synodu v Trenčianskych Tepliciach r. 1921.* [online] Cit. 2019-06-10. Dostupné na <https://www.ecav.sk/files/user/prednaska_sismis.pdf>

¹⁷ PETRÍK, B. – RYBÁR, P.: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava 2001, s. 117-118.

¹⁸ *Pohľad na synodu v Trenčianskych Tepliciach.*

Väčšinu dôležitých pozícií v ECAV obsadili evanjelici slovenského pôvodu, s čím však neboli spokojní evanjelici maďarskej a nemeckej národnosti žijúci na území Slovenska. Namiesto teritoriálnej organizácii cirkvi požadovali národnostné rozdelenie. Maďarskí evanjelici, žijúci na juhu Slovenska, sa napriek štátnym hraniciam chceli dokonca zjednotiť s maďarskou cirkvou. Ich požiadavkám však nebolo vyhovené, a tak v mladej cirkvi od začiatku rástla národnostná nevraživosť.¹⁹ ČSR totiž nemohla riskovať, aby cudzia krajina prostredníctvom cirkvi ovplyvňovala jej občanov.

2.2 Organizácia ECAV na Slovensku

Evanjelická cirkev a. v. je na rozdiel od pre ľudí známejšej rímskokatolíckej organizovaná teritoriálne a menej hierarchicky. Evanjelici teda nemajú medzinárodnú autoritu ako rímski katolíci pápeža, ale každá cirkev si sama rieši svoje záležitosti v rámci hraníc štátu, v ktorom pôsobí. Popri tom musí brať do úvahy aktuálnu politickú a spoločenskú situáciu v krajine a prispôbiť sa jej. Väčšinou voči štátnej moci zaujíma lojálny prístup, ktorý jej zabezpečí autonómiu v cirkevných záležitostiach, bez zásahu štátnej moci.²⁰

Organizačná a teritoriálna štruktúra ECAV na Slovensku bola vytvorená počas prvých rokov po vzniku ČSR, pričom nadviazala na predchádzajúce členenie pod uhorskou evanjelickou cirkvou. Prví funkcionári boli zvolení v roku 1922, hneď po schválení cirkevnej ústavy vládou. V nasledujúcej časti práce budem používať prítomný čas, keďže organizácia cirkvi sa od tej doby výrazne nezmenila.

ECAV tvoria štyri organizačné, resp. územnosprávne jednotky, a to: cirkevný zbor, seniorát, dištrikt a nakoniec samotná cirkev. Každá z nich má vlastné orgány zvané konvent, presbyterstvo a predsedníctvo (jeden duchovný a jeden svetský predseda, napr. biskup a dozorca pre dištrikty), na úrovni ECAV aj synoda. Svetský predseda spravuje najmä majetkové záležitosti.²¹

Základnou jednotkou je cirkevný zbor, teda náboženská komunita v jednom meste či väčšej oblasti. Svojim členom poskytuje základné cirkevné aktivity

¹⁹ KUSEDOVÁ, *Historický atlas*, s. 87.

²⁰ ŽITŇAN, *Evanjelická cirkev augsburského vyznania*, s. 141-142.

²¹ PETRÍK – RYBÁR, *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, s. 62.

ako bohoslužby, sviatosti či vzdelávanie. Zborové záležitosti riešia spoločne všetci dospelí členovia na zasadnutiach zvaných konventy. Dôležitejšie otázkam sa venuje nimi volené presbyterstvo. Na čele každého zboru stojí členmi zvolený farár a svetský dozorca, ktorý je zároveň predseda konventu.²²

Niekoľko zborov v jednom regióne tvorí seniorát, na ktorého čele stojí duchovný senior. Zabezpečuje administratívne aj duchovné záležitosti, napr. posviacky a dosádzanie zborových farárov, jemu zverených zborov a kontroluje ich činnosť. Počty zborov aj seniorátov na Slovensku sa v priebehu dejín niekoľko krát menili. Každý seniorát pokrýva približne rovnaký počet zborov.²³

Senioráty sa spájajú do rozľahlejších dištriktov. Slovensko je rozdelené na dva dištrikty, západný so sídlom vo Zvolene a východný so sídlom v Prešove. A čele každého stoja dištriktuálny biskup a svetský dištriktuálny dozorca. Biskup oficiálne zastupuje svoj dištrikt, dozerá na činnosť duchovných, odsúhlasuje voľby a odvolania zborových farárov či zvoláva konventy a presbyterstvá. Nižšie postavení duchovní sa na neho môžu obrátiť v náboženských otázkach a požiadavkách.²⁴

Oficiálnou hlavou ECAV na Slovensku je generálny biskup a svetský generálny dozorca, dnes so sídlom v Bratislave. Oboch volia zbory a ich povinnosti sú podobné dištriktuálnym biskupom, len s väčšou pôsobnosťou. Napriek tomu, že dočasná generálna rada vytvorila funkciu generálneho biskupa už v roku 1919, až do roku 1951 ho zastupoval starší dištriktuálny biskup. Na starosti mal preto okrem vlastného dištriktu aj celú cirkev. Oficiálne v oslovení a dokumentoch používal vyšší zo týchto dvoch titulov.²⁵

Za Slovenského štátu preto na čele ECAV stál len biskupi dvaja. Vladimír P. Čobrda (1880-1969), pôvodne zborový farár a senior, bol v roku 1931 zvolený za biskupa východného dištriktu a od roku 1933 zároveň zastával pozíciu generálneho biskupa. Bol literárne činný a preložil do slovenčiny *Žalmy* a *Nový zákon*.²⁶ Samuel Š. Osuský (1888-1975) najskôr pôsobil ako zborový farár a dlhodobo aj v akademickom

²² ŽITŇAN, *Evanjelická cirkev augsburského vyznania*, s. 142.

²³ PETRÍK – RYBÁR, *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, s. 317.

²⁴ Tamtiež, s. 81-82.

²⁵ Tamtiež, s. 118-119.

²⁶ *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry A-L*. Liptovský Mikuláš 1997, s. 59.

prostredí. Je známy svojimi vedeckými prácami o významných Slovákoch evanjelickej viery a dvojdielnom zborníku *Služba národu*, v ktorom reflektuje pohľady evanjelikov na situáciu v ČSR a v Slovenskom štáte. V roku 1933 bol zvolený za biskupa západného dištriktu.²⁷

2.3 ECAV a židovská otázka pred rokom 1938

V medzivojnovom období sa predstavitelia ECAV takmer nevyjadrovali k otázkam konverzií, najmä čo sa týka ich židovských spoluobčanov. Nepodnikali ani aktívne misie či kázania v snahe prekonvertovať slovenských Židov. Ak sa však medzi nimi našli záujemcovia o krst, po splnení podmienok ich farári ochotne prijali do svojich zborov.

Malá časť Židov naozaj prestúpila na evanjelickú vieru a. v. aj roky pred vojnou. Rozhodli sa tak hlavne z osobných dôvodov, napr. ak žili v zmiešanom manželstve s kresťanom. Po pokrstení sa stali právoplatnými členmi zboru a ich židovský pôvod už nebol v očiach cirkvi dôležitý. Na rozdiel od Slovenského štátu, kedy krst primárne poskytoval Židom možnosť záchranu, Židia v medzivojnovom období brali túto sviatosť vážne. Po pokrstení sa zúčastňovali bohoslužieb a ďalších zborových aktivít či posielali svoje deti do evanjelických škôl. Celkovo však bolo takýchto konverzií za ČSR veľmi málo. Ako sa navyše ukázalo neskôr, ani skorý krst či dlhoročné pôsobenie v evanjelickom zbore týchto Židov nakoniec neochránili pred perzekúciou.

Jedna medzivojnová dokumentácia o konverziách Židov u evanjelikov však predsa len existuje. Slovenská ECAV v tej dobe udržiavala priateľské kontakty so zahraničnými evanjelikmi, najmä v Spojených štátoch, Nemecku a Švédsku.²⁸ V máji roku 1934 preto biskupov skontaktoval farár Frederik Forell, vedúci švédskej izraelskej misie vo Viedni a Bratislave, ktorý bol „zapálený za myšlienku pokresťaniť Židov na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi“.²⁹ Pre svoju misiu žiadal o morálnu aj aktívnu pomoc slovenských evanjelických farárov pôsobiacich na Rusi, ktorú plánoval na jeseň navštíviť, lebo „evanj. cirkev tejto misii podávala vždy ochotne ruku

²⁷ *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry M-Z*. Liptovský Mikuláš 1997, s. 46-47.

²⁸ KUSENDOVÁ, *Historický atlas*, s. 88.

²⁹ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3202, s. 1.

k pomoci“.³⁰ Biskup V. P. Čobrda však misiu označil za zbytočnú, keďže tamojší Židia sú ortodoxní a o pokrstenie nebudú mať záujem.³¹ Bez podpory Slovákov preto farár F. Forell od svojho úmyslu upustil.

Z Forellého listu však vyplýva, že otázku pokresťančovania Židov už spolu predtým riešili a slovenská ECAV jej bola dokonca priaznivo naklonená. Napriek tomu biskup V. P. Čobrda nakoniec odmietol pomôcť. Je možné, že by farára F. Forella aj podporil, no zároveň si uvedomoval nezáujem ortodoxných Židov žijúcich na Podkarpatskej Rusi. Je možné, že misiu v inej časti krajiny by podporil.

2.4 Štyri fázy konverzie z roku 1938

Na konci 30. rokov sa v ČSR postupne zhoršovala politická a spoločenská situácia. Národné zhromaždenie s obavami sledovalo silnejúce nacistické Nemecko, ktorému boli v septembri 1938 na základe Mníchovskej dohody nútení odovzdať pohraničné územia, kde žila nemecká menšina. Nasledovala Viedenská arbitráž zo dňa 2. novembra 1938, kedy bolo Maďarsku odstúpené južné Slovensko.

Arbitráž ovplyvnila aj slovenskú ECAV, ktorá stratila všetky zbory na tomto území, čo ako teritoriálne organizovaná cirkev vnímala veľmi citlivo, celkovo však išlo len o 3 % z celkového počtu evanjelikov.³² Takisto sa tým vyriešil dlhoročný národnostný konflikt, keďže evanjelici maďarskej národnosti sa ocitli v pôsobnosti maďarskej ECAV, o čo sa neúspešne usilovali už od začiatku 20. rokov.

Rastúce separatistické tendencie Slovákov nakoniec priviedli Národné zhromaždenie k prijatiu Ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny zo dňa 19. novembra 1938. Vznikla slovenská vláda na čele s rímskokatolícky kňazom Jozefom Tisom a jeho silne nacionalistickou a kresťansky založenou Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (skrátene HSĽS).

Práve v tom období si evanjelickí zboroví farári prvý krát všimli nárast židovských záujemcov o konverziu.³³ Hoci v autonómnom Slovensku nebola prijatá

³⁰ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3202, s. 1.

³¹ Tamtiež, s. 3.

³² MAJO, J. – KUSENDOVÁ, D.: *Náboženský atlas Slovenska*. Bratislava 2015, s. 39.

³³ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 15-16.

žiadna antisemitská legislatíva (s výnimkou odsunu Židov cudzej národnosti na arbitrážne územia), protižidovské nálady v spoločnosti výrazne narástli. Krst ponúkal možnosť, ako sa im vyhnúť.

Prirodzene, farárom bolo od začiatku zrejmé, že väčšine židovských konvertitov v skutočnosti nejde o úprimnú zmenu vierovyznania. Na taký prístup neboli zvyknutí a mnohí sa obávali, že krst takto stratí na váhe. Už 9. decembra 1938 preto biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský zareagovali na sťažnosti zo zborov vydaním nových smerníc ohľadom prijímania inovercov do ECAV.³⁴ Na základe zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. síce nemohli Židov odmietnuť, no mali plné právo prispôbiť podmienky konverzie novej situácii.

Hoci smernice podporujú misijnú činnosť a konverzie, zároveň varujú pred tým, aby „dôstojnosť aktu neutrpela škodu a do cirkvi sa nenahrnuli nežiaduce živly“. Na ich odradenie vytvorili štyri nové podmienky, resp. fázy konverzie: 1. informačnú, 2. prípravnú, 3. krst a 4. prijatie do evanjelickej cirkvi a zboru.³⁵

Farár sa najskôr informoval o dôvodoch, pre ktoré záujemca žiada o vstup do ECAV. Ak ich považoval za úprimné a overil si, či inoverec teritoriálne spadá do jeho zboru (napr. či neprišiel z iného mesta), nasledovala výučba kresťanstve, modlitbách a pod. Táto prípravná fáza sa síce dala prispôbiť znalostiam uchádzača, no nesmela trvať kratšie ako šesť mesiacov. Po záverečnom preskúšaní bol záujemca pokrstený (týkalo sa len dosiaľ nepokrstených, teda Židov a ľudí bez vyznania), verejne v kostole pred ostatnými členmi zboru, hoci smernice výnimočne umožňovali aj súkromný krst. Konvertitu však oficiálne prijali do zboru až po šiestich týždňoch od krstu. Malo by ísť o zbor v jeho mieste bydliska, v ktorom prebehla konverzia.³⁶

Na základe týchto smerníc je náročné určiť, aký bol v tej dobe vzťah ECAV k židovskej otázke. Nevyhnutne predĺžili celý proces konverzie, najmä šesťmesačná prípravná fáza a šesť týždňov medzi krstom a prijatím do zboru, čo vytvára dojem, že biskupi sa snažili prístup ku krstom skôr skomplikovať, a odradiť tak neúprimných žiadateľov. Na druhej strane, smernice sa týkali všetkých inovercov, nielen tých

³⁴ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 16.

³⁵ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3209, s. 13-14.

³⁶ Tamtiež.

židovského pôvodu, a v nešpecifikovaných výnimočných prípadoch smel farár konať aj individuálne. V dobe prijatia smerníc navyše neboli slovenskí Židia výrazne prenasledovaní či ohrození na živote a nikto nemohol predvídať, ako sa situácia už o pár rokov zmení. Napriek tomu však smernice za celé obdobie Slovenského štátu ostali v rovnakej podobe.

V roku 1938 prestúpilo na evanjelickú vieru 70 Židov, z toho len 22 pred prijatím novelizácie. Keďže tá bola prijatá až v decembri, zdá sa, že farári napriek novým inštrukciám krstili záujemcov pomerne rýchlo, prípadne v tej dobe ukončili už dlhšie trvajúci proces konverzie. O rok neskôr počet pokrstených Židov stúpol na 132³⁷ a toto číslo sa každým nasledujúcim rokom zvyšovalo súmerne s rastúcou antisemitskou politikou. Rástli však aj obavy duchovných z prijímania toľkých inovercov.

³⁷ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 16.

3 Postavenie ECAV v Slovenskom štáte

Politické a spoločenské problémy ČSR využilo vo svoj prospech nacistické Nemecko, ktoré sa postavilo na stranu radikálnych slovenských separatistov. 14. marca 1939, po stretnutí s Adolfom Hitlerom, vyhlásil Jozef Tiso samostatný fašistický Slovenský štát. O deň neskôr Nemecko okupovalo České zeme, kým Maďarsko obsadilo Podkarpatskú Rus a časť východného Slovenska.

Teritoriálne založená slovenská ECAV vnímala tieto zmeny hraníc po nedávnej arbitráži veľmi dobre. Maďarská okupácia izolovala z východného dištriktu výrazný počet zborov a biskup V. P. Čobrda, ktoré sídlo v Prešove ostalo na slovenskej strane, už nemal dosah na tamojších veriaciach. Za zmienku stojí, že západný dištrikt v tej dobe sídlil ešte v Bratislave a do Zvolena sa presunul až v 50. rokoch.

Ďalšia organizačná zmena prišla zvnútra cirkvi. V júni 1939 bol na synode v Liptovskom Svätom Mikuláši prijatý ústavný zákon o vypustení nemeckých veriaciach zo slovenskej ECAV, ktorý vláda schválila 26. januára 1941. Tým dňom v Slovenskom štáte vznikla samostatná nemecká cirkev a. v., ktorú tvorilo asi 40 tisíc členov v zboroch na Spiši a v Bratislave s okolím. O rok neskôr vláda schválila cirkevnú ústavu, ktorú nemeckí evanjelici spísali s podporou nacistického Nemecka a ktorá umožnila novej cirkvi normálne fungovať. Za prvého a jediného biskupa bol zvolený Johannes Scherer, pôvodne fárar v Pezinku.³⁸ Niektorí slovenskí a nemeckí farári medzi sebou napriek rozkolu udržiavali priateľské vzťahy, kým inde bola situácia napätá. Problémový bol najmä spišský región s výraznou nemeckou menšinou, kde existovala väčšina zborov nemeckej ECAV.³⁹

Slovenský štát sa oficiálne prezentoval ako krajina založená na kresťanskom princípe, čo ešte viac umocňoval kult osobnosti Jozefa Tisa ako kňaza a prezidenta (zvolený v októbri 1939) v jednej osobe.⁴⁰ HSLS bola s výnimkou Deutsche Partei jedinou povolenou politickou stranou a pre nízky počet jej evanjelických členov sa evanjelici podieľali na štátnych záležitostiach výrazne menej než za ČSR.

³⁸ PETRÍK – RYBÁR, *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, s. 237-238.

³⁹ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3208, s. 1-14.

⁴⁰ KOKLESOVÁ, B.: *V tieni Tretej ríše*. Bratislava 2009, s. 51.

Demokraticky založená ECAV teraz stála pred dilemou, ako sa postaviť k novej autoritatívnej vláde. Pre evanjelikov bolo vždy dôležité zachovať si autonómiu a spravovať svoje cirkevné záležitosti bez zásahov štátnej moci. Slovenský štát nadviazal na československý prístup k cirkvám, a tak bola ECAV napriek zmene režimu uznávaná a financovaná štátom. Ideologicky s ním však súhlasiť nemohla.

Náboženskú otázku v Slovenskom štáte viac špecifikoval *Ústavný zákon* zo dňa 21. júla 1939, ktorý zaručoval slobodu vierovyznania a plnenia náboženských povinností, pokiaľ neboli v rozpore s verejným poriadkom. Každý občan mal základné práva ako ochranu života a majetku bez ohľadu na svoj pôvod či náboženstvo, hoci vláda už v tej dobe prestávala rešpektovať túto časť ústavy v prípade Židov. Postaveniu cirkví sa venovala jedenásta hlava ústavy, podľa ktorej mali štátom uznané cirkvi vlastnú správu a majetok. Štát však dozeral na teraz povinnú výučbu náboženstva na školách, ktorú vykonávali duchovní príslušných cirkví.⁴¹

Evanjelici teda oficiálne mali slobodnú ruku vo vlastných záležitostiach, za to však od nich štát očakával lojálny postoj. Kým v medzivojnovom období nemali s vernosťou voči demokraticky založenej republika problém, vyhovieť požiadavke Slovenského štátu nebolo ľahké. Na druhej strane však ECAV nemala veľmi na výber. Bola totiž od štátu finančne aj legislatívne závislá, keďže to štát schvaľoval všetky dôležité cirkevné zákony, ktoré by mohli ich cirkev negatívne ovplyvniť. Na zabezpečenie vlastnej existencie preto ECAV zo začiatku zaujala pomerne lojálny až neutrálny postoj a k situácii či politike v Slovenskom štáte sa veľmi nevyjadrovala, kým sa jej priamo netýkali.

Napriek tomu sa však v priebehu existencie vojnového štátu obe strany opakovane dostávali do sporov. Už za autonómnej Slovenskej krajiny evanjelici zo začiatku odolávali výzvam vlády na vstup do Hlinkovej gardy (skrátene HG), ktorá bola jedinou povolenou brannou organizáciou na území Slovenska, hoci biskupi veriacim nakoniec členstvo dovolili, ak ideológia HG neodporuje ich osobným morálnym zásadám.⁴²

⁴¹ Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o ústave Slovenskej republiky.

⁴² SOKOLOVÁ, *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi*, s. 135-136.

Situácia sa vyostřila po marci 1939, kedy povzbudení gardisti začali najmä v dedinskom prostredí fyzicky napádať svojich evanjelických susedov. Veľký hnev vyvolal incident v Sučanoch, kde gardisti v noci vtrhli do evanjelickej fary, odkiaľ vyvliekli farára Vojtecha Hrušku a zbili ho ďaleko za obcou. Keď sa obyvatelia Sučan, vrátane katolíkov, dožadovali potrestania zodpovedných gardistov, politici aj média označili celý útok za vyfabrikovaný zo strany evanjelikov s cieľom uškodiť povesti HG.⁴³

ECAV na útoky reagovala výzvou gardistom evanjelickej viery, aby organizáciu opustili. Dňa 5. septembra 1939 však slovenská vláda prijala nariadenie č. 220/1939 o povinnom členstve v HG a Hlinkovej mládeži pre všetkých mužov s výnimkou Židov. ECAV opäť ostro protestovala a otvorene kritizovala ideológiu a činy členov HG.⁴⁴

Týmto spormi však bol narušený už tak krehký lojálny postoj, ktorý Slovenský štát od evanjelikov očakával, a uvrhol tak celú cirkev do zlého svetla. Na začiatku roku 1940 ministerský predseda Vojtech Tuka dokonca navrhol výrazne obmedziť autonómiu ECAV a zbaviť funkcie biskupov V. P. Čobrdu a S. Š. Osuského. K žiadnemu zásahu vlády však nakoniec nedošlo, aj zo strachu, aby by zareagovali členovia cirkvi.⁴⁵

Hoci všetky média v krajine podliehali cenzúre, ECAV trpela pocitom, že štát sa špeciálne zameriava práve na jej cirkevné časopisy, akými boli napr. *Cirkevné listy* a *Stráž na Sione*. Žiadne články kritické k situácii v Slovenskom štáte, alebo ktoré vláda za kritické považovala, nemali šancu dostať sa do vydania. Cenzúra postupne viedla k opakovanými dočasnými zákazmi vydaja týchto časopisov⁴⁶ a nakoniec na jeseň roku 1943 vyvrcholila zastavením činnosti evanjelického vydavateľstva Transcius.⁴⁷ Obmedzenia sa týkali aj rôznych náboženských spolkov, ktoré spravovala ECAV, vrátane Zväzu evanjelickej mládeže. Cirkev nemohla takéto zásahy štátu do svojich cirkevných záležitostí pripustiť, no zároveň nemala veľa možností, ako sa proti nim brániť.

⁴³ SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938-1945*. Bratislava 2009, s. 110.

⁴⁴ SOKOLOVÁ, *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi*, s. 136-137.

⁴⁵ OSUSKÝ, S. Š.: *Služba národu II. Liptovský Mikuláš 1947*, s. 146.

⁴⁶ Tamtiež, s. 125.

⁴⁷ Tamtiež, s. 259.

Prirodzenú nespokojnosť ECAV si všímali štátne propagandistické médiá ako noviny *Gardista* a *Slovák*, ktoré začali zverejňovať kritické až urážlivé články na adresu slovenských evanjelikoch. Uvádzali nepravdivé správy, ktoré mali cirkev znevážiť v očiach spoločnosti, a neprávom ich obviňovali z protištátnej činnosti, podpory Maďarska, čechoslovakizmu a nakoniec aj z kolaborácie so Židmi. ECAV bola nútená sa voči týmto obvineniam brániť a v prípade falošných správ (napr. že biskupi údajne súhlasia s nejakým diskriminačným zákonom) informovať svojich veriacich o pravde.

Na druhej strane, členovia ECAV a napokon ani žiadnej inej kresťanskej cirkvi neboli vo svojom postoji k Slovenskému štátu jednotní. Medzi duchovnými aj laikmi sa takisto našli zarytí antisemiti, gardisti aj arizátori,⁴⁸ ktorí sa nebáli svoje názory otvorene prezentovať v evanjelických časopisoch či sa biskupom sťažovať na priveľa židovských konvertitov. Rastúce počty židovských záujemcov o krst však predstavovali problém pre celú ECAV a bolo len otázkou času, kedy sa k nemu cirkev oficiálne vyjadrí.

⁴⁸ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 17.

4 Definícia Žida za Slovenského štátu

Už krátko po svojom vzniku začala vláda Slovenského štátu prijímať svoje prvé antisemitské nariadenia. Od počiatočného obmedzenia Židov v slobodných povolaniach legislatíva postupe viedla k arizácii ich majetku, vyčleneniu zo spoločnosti a celý proces vyvrcholil prvým transportom mladých židovských žien do vyhladzovacích táborov, ktorý vyrazil z Popradu 25. marca 1942.⁴⁹

Je preto prirodzené, že Židia zúfalo hľadali akýkoľvek spôsob, ako sa zachrániť. Stovky si zvolili krst u niektorej kresťanskej cirkvi v nádeji, že ich ochráni pred každodennou diskrimináciou. V štáte údajne založenom na kresťanskom princípe sa krst navyše javil ako prirodzená možnosť. Tu sa však nevyhnutne naskytuje otázka, nakoľko bola ich predstava správna a či krst naozaj stačil na zakrytie židovského pôvodu. Odpoveď nájdeme v legislatíve. Pre potreby antisemitských nariadení totiž bolo nevyhnutné čo najskôr určiť, kto je vlastne považovaný za Žida, aby štátne orgány presne vedeli, ktorých občanov diskriminácia ovplyvní.

Prvým sa stalo vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939, ktoré obmedzilo Židov vo výkone slobodných povolání a zároveň predstavilo prvú definíciu Žida v Slovenskom štáte. Je založená najmä na náboženskom pôvode, resp. na príslušnosti k izraelitskému vierovyznaniu. Za Žida je však považovaný aj ten, kto po 30. októbri 1918 prestúpil na kresťanskú vieru. Rovnaká situácia platí aj pre občana bez vyznania, ktorý pochádza z aspoň jedného rodiča židovskej viery.⁵⁰ Táto definícia je teda mimoriadne prísna, lebo vlastne neuznáva žiadne krsty vykonané po vzniku ČSR, nehovoriac o tých za Slovenského štátu.

V platnosti ostala až do prijatia nariadenia č. 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. septembra 1941, tiež známeho ako Židovský kódex. Na rozdiel od predchádzajúcej definície sa kódex primárne opiera o rasový princíp a židovských predkov. Len v jednom bode sa spomína náboženstvo, pričom za Žida je považovaný ten, kto bol, alebo sa stal po 20. apríli 1939 príslušníkom izraelitského vierovyznania.⁵¹

⁴⁹ KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, s. 172.

⁵⁰ Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939 o vymedzení pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach.

⁵¹ Nariadenie č. 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov.

Za takýchto podmienok sa veľmi nezdá, že krst je pre Židov výhodný. Kým krsty vykonané až za Slovenského štátu nebolo brané v úvahu, medzivojnových konvertitov zase definovali ich židovskí predkovia. Zároveň však Židovský kódex diskriminoval aj kresťanov, ktorí po marci 1939 konvertovali k judaizmu, aj keď nemali židovský pôvod. Hoci zákon č. 96/1925 Sb. z. a n. umožňoval Židom zmeniť si vierovyznanie, na základe rasovej definície kódexu však samotný krst neposkytoval ani len minimálnu legálnu ochranu. Mohol sa však stať základom aspoň nejakých výhod.

Židovský kódex totiž okrem množstva zákazov obsahuje aj dôležitý paragraf 255, podľa ktorého mohol prezident Jozef Tiso udeliť oslobodenie z antisemitských nariadení.⁵² Kódex nikde bližšie nešpecifikuje, na základe čoho môže byť výnimka udelená, konverzia však v mnohých prípadoch pomohla k jej získaniu.

Ďalšiu výhodu znamenal pre pokrstených Židov spôsob, akým boli vnímaní svojou novou náboženskou komunitou. Krst znamenal záväzný vstup do kresťanskej cirkvi, a tak boli všetci konvertiti bez ohľadu na svoj pôvod považovaní za právoplatných kresťanov. Keď štát neustále poukazoval na židovský pôvod takýchto konvertitov, v očiach cirkví si tým vlastne nevážil sviatosť krstu. Konkrétne ECAV a najmä jej biskupi sa im preto snažili pomôcť a napr. osobne žiadali prezidentskú kanceláriu o výnimky pre evanjelikov židovského pôvodu. Príslušnosť ku kresťanskej cirkvi teda zaručovala aspoň nejakú ochranu. Najskôr sa však Židia museli ku krstu dopracovať.

⁵² Nariadenie č. 198/1941 Sl. z.

5 ECAV a židovská otázka za Slovenského štátu

Prvý rok Slovenského štátu sa ECAV sústredila primárne na svoj vzťah s novým režimom. Ak si chceli zachovať cirkevnú autonómiu aj financie, museli evanjelici nájsť spôsob, ako prejavíť lojalitu voči štátu, s ktorého praktikami mnohí nesúhlasili. Akákoľvek otvorená kritika režimu z ich strany navyše vyvolala bezprostredné útoky štátnych médií aj popredných politikov, ktorých falošné obvinenia z vlastizrady potom musela cirkev uvádzať na pravú mieru. Na druhú stranu však štátna moc len málokedy perzekvovala či uväznila evanjelických duchovných za ich názory.

Až do roku 1940 sa teda ECAV vôbec nevenovala židovskej otázke. Do kontaktu so Židmi prichádzali len zboroví farári, ktorí krstili rastúci počet záujemcov podľa smerníc z roku 1938. Títo farári si takisto museli ako prví všimnúť, v akej situácii sa nachádzajú už pokrstení Židia v ich zboroch. Prvé antisemitské nariadenia totiž nebrali v úvahu konverzie po októbri 1918, a tak sa diskriminácii pre svoj pôvod nevyhli ani dlhoroční členovia zborov. Je však otázne, či sa niektorí z farárov na tento problém sťažovali vyššie. Ak áno, ECAV mala v tej dobe iné priority.

5.1 ECAV a arizácie židovského majetku

V priebehu rokov 1939 až 1940 boli v Slovenskom štáte prijímané zákony a vládne nariadenia, ktoré mali za cieľ postupne vylúčiť Židov z hospodárskeho života. Tomuto procesu sa hovorí arizácia, teda vyvlastnenie židovského majetku a jeho následný prevod na nežidovského („árijského“) majiteľa.

V prvej polovici roku 1940 bola arizačná legislatíva len na začiatku. Židia najskôr prichádzali o živnostenské licencie alebo boli nútení prijať do svojho podniku slovenského dozorca. Februárová pozemková reforma potom obmedzila nakladanie s ich nehnuteľnými majetkami. „Prvý“ arizačný zákon č. 113/1940 Sl. z., prijatý Slovenským snemom dňa 25. apríla 1940, už jasne stanovil podmienky prevodu židovských podnikov na „Árijcov“, prípadne ich likvidáciu.⁵³

Hoci tieto zákony a nariadenia boli ešte len postupne zavádzané do praxe, už o mesiac neskôr ECAV vážne zvažovala účasť na arizačnom procese. S návrhom

⁵³ KAMENEC, *Po stopách tragédie*, s. 55-62.

prišiel Miloš Vančo, evanjelický poslanec Slovenského snemu, a zdá sa, že biskupi mu boli od začiatku priaznivo naklonení. Arizácie sa stali jednou z hlavných tém na zasadnutí generálneho presbytéria dňa 8. mája 1940, kde sa riešil rozpočet cirkvi a finančné možnosti zakúpiť bývalé židovské nehnuteľnosti pre potreby zborov. Nakoniec padol návrh investovať až 500 tisíc korún. Prítomní tak rozhodli s plným vedomím, že ide o štátom zabavené židovské majetky.⁵⁴

Generálny biskup V. P. Čobrda následne požiadal M. Vanču o vypracovanie dotazníkov o arizáciách pre jednotlivé zbory. Poslanec ich však nikdy nenapísal, zrejme pre komplikácie pri zavádzaní arizačných zákonov do praxe. ECAV preto musela od svojho zámeru upustiť a už sa k nemu nikdy nevrátila.⁵⁵

5.2 Prvá pomoc slovenským Židom

Prvý podnet o židovskej otázke, ktorým sa biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský vážne zaoberali, nakoniec prišiel z neevanjelického prostredia. Spravil tak Odbor pre neizraelitov Ústredne Židov (skrátene ÚŽ), ktorá zastupovala všetkých židovských občanov Slovenského štátu. Za „neizraelitov“ boli považovaní občania židovského pôvodu, ktorí konvertovali ku kresťanstvu. Už len existencia takého odboru však znamenala, že vláda ich napriek krstu naďalej považovala za Židov. Konvertiti, najmä ak boli pokrstení ešte za medzivojnového obdobia, diskrimináciu zle znášali a keďže samotná ÚŽ im pre svoje obmedzené právomoci nemohla pomôcť, pokúsila sa obrátiť na predstaviteľov cirkví, do ktorých patrili.

Prvý krát Odbor pre neizraelitov ÚŽ kontaktoval ECAV ohľadom vládneho nariadenia č. 255/1940 Sl. z., ktoré vylúčilo žiakov židovského pôvodu z bežných škôl a izolovalo ich v špeciálnych židovských školách. Túto tému na jeho podnet riešil evanjelický generálny konvent, ktorý sa konal 21. novembra 1940 v Bratislave. Jeho účastníkov však nepohoršilo nariadenie samotné, ale skôr to, že sa týkalo aj niektorých členov ich cirkví. Už pokrstené židovské deti alebo tie zo zmiešaných, židovsko-kresťanských rodín boli totiž takisto nútené prestúpiť z evanjelických náboženských škôl do židovských. Na základe uznesenia konventu generálny biskup V. P. Čobrda dňa

⁵⁴ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3210, s. 2-4.

⁵⁵ Tamtiež, s. 1.

8. januára 1941 zaslal na ministerstvo školstva a národnej osvety žiadosť o udelenie výnimky pre takýchto školákov. Obával sa totiž, aký bude mať nútená segregácia vplyv na malé deti, ktoré si dovtedy možno ani neuvedomovali svoj židovský pôvod. Odpovede sa nedočkal.⁵⁶

Hoci ECAV vlastne nič nedosiahla, Odbor pre neizraelitov ÚŽ ju v priebehu roku 1941 ešte niekoľkokrát skontaktoval ohľadom nových antisemitských opatrení. V lete roku 1941 išlo napr. o postupné zavádzanie povinného označovania Židov do praxe, zrejme v rámci príprav k vydaniu Židovského kódexu. Biskup V. P. Čobrda hneď spísal protestnú rezolúciu, ktorú zaslal ministerstvu vnútra. Opäť však kritizoval výlučne jej dopad na už pokrstených Židov, ktorých by sa ako právoplatných kresťanov takéto opatrenie ani nemalo týkať.⁵⁷ Odpoveď ani tentoraz neprišla, zato niektorí farári nariadili židovským členom ich zborov, aby si potupné pásky zložili aspoň v kostoloch.⁵⁸

Posledná žiadosť Odboru pre neizraelitov ÚŽ prišla až na konci roku 1941, kedy vláda plánovala vysťahovať väčšinu bratislavských Židov do uzavretých štvrtí vo väčších mestách, a tak vyriešiť problém s nedostatkom bytov v hlavnom meste. Čiastočne malo ísť aj o prípravu na neskoršie deportácie do vyhladzovacích táborov v Poľsku. Celá akcia však bola od začiatku zle zorganizovaná, starostovia cieľových miest transportov protestovali a nakoniec bolo vysťahovaných len pár stoviek bratislavských Židov.⁵⁹ To však ÚŽ v čase zadávania podnetu ešte nevedela. V snahe zachrániť aspoň pokrstených Židov vypracovala rozsiahlu správu o tom, aký na nich bude mať vysťahovanie negatívny vplyv, a zaslala ju ECAV na preskúmanie.⁶⁰

Napriek neúspechom však mali tieto intervencie v prospech pokrstených Židov pozitívny dopad. Zdá sa totiž, že až po prvom podnete zo strany ÚŽ si biskupi ECAV uvedomili, že niektorí členovia ich cirkvi môžu mať pre svoj židovský pôvod problémy, a rozhodli sa im pomôcť, ako len mohli.

⁵⁶ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 17-19.

⁵⁷ Tamtiež.

⁵⁸ Tamtiež.

⁵⁹ KAMENEC, *Po stopách tragédie*, s. 146-153.

⁶⁰ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3201, s. 1-9.

Slovenská vláda si však vysvetlila biskupove žiadosti tak, že evanjelici stoja na strane Židov. Smernice z roku 1938 a mlčanie o situácii nepokrstených Židov síce naznačovali niečo iní, ECAV sa však napriek tomu stala terčom štátnej antisemitskej propagandy, ktorá ju falošne obviňovala zo spolupráce so Židmi proti Slovenskému štátu.

5.3 Židovský kódex

Vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov zo dňa 9. septembra 1941, tiež známe ako Židovský kódex, znamenalo obrat v antisemitskej legislatíve Slovenského štátu. Podobne ako nemecké Norimberské zákony zbavil Židov základných práv a spravil z nich občanov druhej kategórie. Prvý paragraf predstavil definíciu Žida výlučne na rasovom základe, resp. na židovských predkoch,⁶¹ a tak boli aj konvertiti ku kresťanskej viere štátom naďalej považovaní za Židov. Vidno to napr. v rôznych zoznamoch Židov spísaných po prijatí kódexu, kde niekedy aj polovica mien má pod náboženstvom uvedenú niektorú kresťanskú cirkev.⁶²

Tentoraz sa proti tomuto nariadeniu ozvala ECAV z vlastnej iniciatívy, nie až na žiadosť z ÚŽ. Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský v spolupráci s právnikmi cirkvi zostavili protestné memorandum, ktoré 14. októbra 1941 zaslali prezidentovi Jozefovi Tisovi a ministrovi vnútra Alexandrovi Machovi. Jeho text sa však namiesto kritiky samotného kódexu sústreďuje skôr na negatívny spôsob, akým ovplyvní evanjelikov židovského pôvodu. Biskupi vysvetlili, že pokrstení Židia sú právoplatní kresťania ako hocikto iný, a preto by sa na nich nemala vzťahovať definícia Žida z prvého paragrafu nariadenia. Inak hrozí, že sa títo Židia zase vrátia do „protikresťanského prostredia“.⁶³ Biskupi teda akoby predpokladali, že všetci konvertiti z posledných rokov do ich cirkvi vstúpili z duchovných dôvodov. Rovnako ako pri predchádzajúcich sťažnostiach sa ani tentoraz nedočkali odpovede ani od jedného štátnika.

Židovský kódex sa ešte stal hlavnou témou generálneho konventu, ktorý sa konal 27. novembra 1941 v Bratislave. Jeho účastníci sa však opäť sústredili najmä na dopad

⁶¹ Nariadenie č. 198/1941 Sl. z.

⁶² Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 763, s. 1-11.

⁶³ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3205, s. 2-3.

nariadenia na už pokrstených Židov a nie na židovskú menšinu ako celok, iba sa vyjadrili pozitívne k prijímaniu ďalších z nich do cirkvi.

5.3.1 Výnimky pre pokrstených Židov

Rasovú definíciu Židovského kódexu, ktorá vôbec nebrala do úvahy náboženské vyznanie Židov, vnímala ECAV veľmi negatívne. Z ich pohľadu totiž Slovenský štát nielenže neuznával konverzie vykonané evanjelickými farármi, ale ešte aj perzekvoval právoplatných členov cirkvi, to jest kresťanov, pre ich židovský pôvod. Inými slovami takto štátna moc zasahovala do ich vnútorných záležitostí, ktoré by si ECAV mala riadiť sama. Evanjelici, ktorí si vždy vážili svoje autonómne postavenie v krajine, boli prirodzene nespokojní, no na druhej strane toho nebolo veľa, čo by mohli spraviť, aby ho úplne nestratili.

Samotný Židovský kódex však ponúkal aspoň čiastočné riešenie v podobe paragrafu 255, ktorý umožňoval slovenským Židom požiadať o prezidentskú výnimku z jeho nariadení.⁶⁴ Hoci kódex nešpecifikoval podmienky na jej udelenie, najväčšiu šancu mali podľa udelených výnimiek odborníci (napr. lekári), pokrstení Židia a tí v zmiešaných manželstvách s kresťanom.⁶⁵

Výnimka síce neznamenala, že občan prestane byť štátom považovaný za Žida, po jej udelení si však mohol zachovať aspoň časť svojich práv či povolanie. Táto ochrana prešla aj na jeho najbližšiu rodinu, teda manželku a maloleté deti. Zoznamy Židov vytvorené po septembri 1941 už obsahovali aj kolónku pre číslo udelenej výnimky.⁶⁶

Každý Žid musel svoju žiadosť o výnimku zaslať prezidentskej kancelárii, ktorá ich následne individuálne posudzovala. Žiadosti štruktúrou pripomínali životopis, v ktorom Židia vyzdvihovali svoje pozitívne vlastnosti a proslovenské postoje, ako aj vysvetľovali, na základe čoho sa o výnimku uchádzajú (napr. krst).⁶⁷

Prezidentská kancelária zvyčajne ešte skontaktovala okresný úrad v mieste bydliska žiadateľa a požiadala o kontrolu osobných údajov, ktoré o sebe Žid v žiadosti

⁶⁴ Nariadenie č. 198/1941 Sl. z.

⁶⁵ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 774, s. 2-5.

⁶⁶ Tamtiež.

⁶⁷ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3214, s. 2-3.

uviedol, vrátane otázok o jeho mravnostnom živote, jazyku domácnosti a pod.⁶⁸ Keďže Židovský kódex neuvádzal, na základe čoho mohli byť žiadosti schválené či zamietnuté, toto rozhodnutie záviselo výlučne na zamestnancoch kancelárie.

Biskupom V. P. Čobrdomi a S. Š. Osuskému od začiatku záležalo na priaznivom vybavení žiadostí členov ich cirkvi. Najskôr požiadali prezidentskú kanceláriu o vydanie všeobecnej výnimky pre všetkých konvertitov židovského pôvodu, bolo im však oznámené, že každá žiadosť sa musí podávať a posudzovať individuálne.

Biskupi sa tomuto pravidlu prispôsobili a nariadili zborovým farárov, aby im pravidelne zasielali zoznamy nimi pokrstených Židov, najmä tých, ktorí si už žiadali o výnimku. Generálny biskup V. P. Čobrda sa následne ako hlava ECAV prihovril prezidentskej kancelárii za každého jedného konvertitu a odporučil kladné vybavenie jeho žiadosti. Vo svojich odporúčaníach zvyčajne vyzdvihoval mravný životný štýl a kresťanské zmýšľanie konvertitov, ktorými sa údajne vyznačovali už dlho pred vstupom do ECAV. Mohla to byť napr. návšteva evanjelických škôl či predošlé aktivity v zbore.⁶⁹

V tejto záchranej misii biskup V. P. Čobrda pokračoval až do vypuknutia Slovenského národného povstania v lete 1944.⁷⁰ Ak bola nejaká žiadosť predsa len zamietnutá, o čom sa zvyčajne dozvedel cez farárov, biskup napísal kancelárii znovu, kým nebolo výnimka udelená.⁷¹ Jeho prístup ešte viac povzbudil slovenských Židov k vstupu do ECAV. Vedeli totiž, že hoci budú vládou napriek krstu považovaní za Židov, v prípade problémov sa ich ochotne zastane samotná hlava druhej najväčšej cirkvi v krajine.

Kvôli nedostatku zachovalých prameňov nevieme, nakoľko bola snaha biskupov úspešná a koľko evanjelikmi pokrstených Židov nakoniec výnimku získalo. Vlastne nie je známy ani celkový počet všetkých udelených prezidentských výnimiek v Slovenskom štáte. Mnohí Židia, ktorí sa vyhli prvej vlnе deportácií z roku 1942, však boli zachránení práve vďaka nim. Zo zoznamov vyhotovených po roku 1942 zároveň vidno, že v tej

⁶⁸ Tamtiež, s. 1-59.

⁶⁹ Tamtiež.

⁷⁰ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3211, s. 1-5.

⁷¹ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3214, s. 10.

dobe už boli členmi niektorej kresťanskej cirkvi.⁷² Aspoň časť Židov tak krst naozaj ochránil.

5.4 Farári proti krstom

Podobe ako ostatné kresťanské cirkvi v Slovenskom štáte, ani ECAV nebola jednotná vo svojich názoroch na krst Židov. Kým biskupi konverzie vítali, teda aspoň pri dodržaní smerníc z roku 1938, jednotliví zboroví farári boli viac rozdelení. Práve oni ako prví prichádzali do styku so židovskými žiadateľmi o vstup do cirkvi, ktorých museli v prípade prijatia sprevádzať celým procesom až po samotný krst.

Často krát však farári už počas prvej, informačnej fázy zistili, že jedinou motiváciou mnohých Židov je snaha vyhnúť sa antisemitským nariadeniam. Namiesto dodržania smerníc žiadali rýchly a nenápadný krst, čo dáva zmysel, najmä v kritickom období deportácií. Z pohľadu farárov si však títo Židia od samotného začiatku nevážili sviatosť krstu a nerešpektovali podmienky cirkvi, do ktorej tak veľmi chceli vstúpiť. Inými slovami, neboli by z nich úprimní kresťania.

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský preto okrem útokov štátnych médií museli riešiť aj kritiku zo strany niekoľkých nespokojných zborových farárov. Jedným z nich bol aj Fedor F. Ruppeldt, žilinský farár a neskorší biskup západného dištriktu (zvolený v roku 1947),⁷³ ktorý vo svojom rozsiahlom liste z 25. septembra 1941, teda len krátko po prijatí Židovského kódexu, opísal biskupom svoje negatívne skúsenosti so Židmi, ktorý prišli na jeho faru požiadať o vstup do ECAV.⁷⁴

Niektorí Židia chceli čo najnenápadnejší krst, bez prítomnosti členov zboru, ďalší zase plánovali prestúpiť v inom zbore, kde ich nikto nepoznal, hoci ich domovská obec bola v Žiline. Hoci uznával, že z ľudského hľadiska chápe ich motiváciu, z duchovného hľadiska nemohol na takéto nedôstojné porušovanie podmienok pripustiť. Inými slovami, ak chcel Žid od začiatku zatajiť, že stal evanjelikom, farár F. F. Ruppeldt ho bez zaváhania odmietol prijať. Kritike sa v jeho liste nevyhli ani

⁷² Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 763, s. 1-11.

⁷³ *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry M-Z.*, s. 78-79.

⁷⁴ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3209, s. 2-5.

nemenovaní farári z iných zborov, ktorí údajne ochotne prijímali Židov za vysoké úplatky.

V liste farár F. F. Ruppeldt porovnával situáciu ECAV s rímskokatolíckou cirkvou, ktorá podľa neho Židov takmer neprijíma, a že celý židovský problém vlastne existuje „hlavne v našej cirkvi“. K tomu spomenul prípady, kedy sa Židia najskôr oportunisticky stali evanjelikmi a potom tento status využili na jednoduchší prestup ku katolíkom. Farári sa tak majú „trápiť s vyučovaním nadarmo a máme iba hanbu“.

Farár F. F. Ruppeldt však okrem sťažností ponúkol aj riešenia, ktoré by rád zaviedol do praxe. Okrem sprísnenia už existujúcich smerníc požadoval napr. vysoký finančný príspevok, ktorý by záujemca musel vopred zaplatiť zboru, aby si krst viac vážil. V tejto pasáži sa úplne nevyhol negatívnym stereotypným spojeniam Židov s peniazmi.

Biskupi po prečítaní listu uznali, že „brat (Ruppeldt) má v mnohom pravdu“ a dokonca zvažovali, že takto upravia podmienky prijímania inovercov do ECAV.⁷⁵ Žiadna zmena sa síce nakoniec nekonala, no biskupi začali farárom viac pripomínať dodržiavanie už existujúcich smerníc.

Len pri pohľade na list z 25. septembra 1941 by sa mohlo zdať, že farár F. F. Ruppeldt nebol Židom veľmi naklonený. Snažil sa totiž sťažiť už aj tak náročnú zmenu vierovyznania a na rozdiel od smerníc z roku 1938 sa jeho návrhy týkali výlučne Židov. Treba však podotknúť, že list písal v dobe, kedy im ešte nehrozila smrť vo vyhladzovacích táboroch. Navyše išlo o farára, ktorý inak otvorene kritizoval situáciu v Slovenskom štáte a jeho antisemitskú politiku, za čo bol v priebehu rokov 1940 až 1944 trikrát zatknutý a zakaždým strávil niekoľko mesiacov vo väznení, v poslednom prípade ho navyše mučilo gestapo. Rozhodne teda nebol antisemitom. Je skôr možné, že v liste zo septembra 1941, ktorý napísal nedlho po prepustení z Ilavy,⁷⁶ vyjadroval len svoje obavy ako duchovný, ktorému z náboženských dôvodov záleží na sviatosti krstu.

Do istej miery však mal farár F. F. Ruppeldt pravdu, keďže Židia sa za Slovenského štátu naozaj nedali krstiť pre náboženské dôvody, ale v snahe vynúť

⁷⁵ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3209, s. 1.

⁷⁶ OSUSKÝ, *Služba národu II*, s. 159-164.

sa diskriminácii. Najmä pred začatím deportácií, kedy Židom ešte nehrozilo bezprostredné nebezpečenstvo, však mnohí duchovní nepovažovali takúto motiváciu za dostatočne legitímnu. Keďže sa vždy našli aj takí Židia, ktorí z rôznych osobných dôvodov žiadali nenápadný krst, alebo sa pokúsili farárov dokonca podplatiť, len v nich „potvrdili“ už existujúce antisemitské predsudky.

5.5 Nedodržanie smerníc

Tak ako mali niektorí farári pocit, že podmienky vstupu do ECAV sú príliš mierne a len zaplavujú ich zbory neúprimnými židovskými žiadateľmi, našli sa aj duchovní s opačným názorom. Nekrstili len z povinnosti zborových farárov či v snahe pokresťančiť židovský národ, ale pretože chceli úprimne pomôcť. Nesúhlasili s rastúcou diskrimináciou slovenských Židov, a tak postupne začali krst vnímať z ich uhla pohľadu – ako potenciálnu možnosť záchranu. K rozhodnutiu pomôcť často prispeli aj osobné známosti a priateľstvá so Židmi, ktorí farárov v istom momente vyhľadali so žiadosťou o pomoc.

V najjednoduchších prípadoch farári nejakým spôsobom obišli smernice z roku 1938, napr. výrazne skrátili šesťmesačnú prípravnú fázu alebo sa snažili pokrstiť čo najväčšie množstvo Židov za krátku dobu. Niektorí však zašli ešte ďalej a rovno falšovali krstné listy pre Židov, ktorí buď nemali čas podstúpiť formálnu konverziu, alebo potrebovali mať uvedený skorší dátum. Farár Pavel Chorvát zo Slatiny nad Bebravou napr. na jar roku 1942 z vlastnej iniciatívy navštevoval miestnych Židov a ponúkal im vopred pripravené krstné listy, prípadne ich pod falošnou identitou poslal skryť k jeho známym.⁷⁷

Týmto konaním sa však „previnili“ farári nielenže dostali do rozporu s oficiálnou politikou prijímania inovercov do ECAV, ale za falšovanie krstných listov a skrývanie Židom im mohli hroziť aj legálne postihy. Prípadov takto uväznených duchovných, aspoň pred rokom 1944, bolo síce málo a nie všetci boli evanjelici, no predsa sa stávalo, že sa štátna moc rozhodla zakročiť. Na podozrenie mohla stačiť aj správa v novinách *Gardista* o tom, ako je v niektorom zbore za krátku dobu

⁷⁷ *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi I. A-L*. Bratislava 2017, s. 35-36.

pokrstených priveľa Židov. Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský na tieto obvinenia reagovali pripomínaním smerníc z roku 1938. Obávali sa totiž, že takéto konanie jednotlivcov len zhorší už aj tak komplikované postavenie ECAV v Slovenskom štáte. Nemohli však osobne kontrolovať každý jeden zbor v krajine.

Kontrola napokon nebola až tak veľmi potrebná, lebo väčšina farárov smernice naozaj dodržiavala. Niektorí si však zároveň uvedomovali, že než sa skončí povinná šesťmesačná prípravná fáza, pre Židov už môže byť neskoro. Ocitli sa tak pred dilemou, či majú celý proces radšej skrátiť, a tak potenciálne zachrániť životy, alebo poslušne nasledovať príkazy biskupov.

V takejto situácii sa ocitol aj zborový farár Koloman Dérer zo Senca nad Myjavou, ktorý v rokoch 1941 až 1942 pokrstil celkovo sedem Židov. Prvé štyri konvertitky držali všetky podmienky a farár ich pokrstil až po niekoľkomesačnom učení a vyskúšaní. 13. marca 1942 však na faru bez ohlásenia prišli traja Židia z Bratislavy, manželský pár a mužova sestra, ktorí farára osobne poznali, a prosili o rýchly krst. Farár K. Dérer ich najskôr odmietol, nechcejúc ísť proti inštrukciám biskupov. Trojica totiž nielenže žiadala prejsť rovno ku krstu, a to z očividne neduchovných dôvodov, ale navyše tak spravili v zbere mimo svojho bydliska. To bolo síce možné, no len s povolením pre nich miestneho farského úradu.

Zúfala trojica však farárovi vysvetlila svoju situáciu. V Bratislave sa už dlho šírili správy, že všetci Židia budú čoskoro deportovaní do táborov v Poľsku, no tí pokrstení pred 14. marcom 1942 sa vraj tomuto neistému osudu vyhnú. Hoci druhá správa, prirodzene, nebola pravdivá, zúfalí Židia jej napriek tomu uverili a stovky z nich zaplavili bratislavskú evanjelickú faru so žiadosťami o krst. Spomínaná trojica nemala ani šancu sa dostať dnu. A tak, na poslednú možnú chvíľu, zašli za svojim známym mimo hlavného mesta.

Mali šťastie, lebo pohnutý farár K. Dérer im nakoniec vyhovel, hoci sa snažil aspoň čiastočne dodržať smernice. V priebehu dvoch hodín im vysvetlil základy kresťanstva, modlitby a pod. s prosbou, aby si ich trojica neskôr sama preštudovala viac

dopodrobna. Potom všetkých troch pokrstil, a aby konverzia bola predsa len trochu oficiálna, zavolať si na faru aj troch presbyterov ako svedkov.⁷⁸

Máme tu teda prípad farára, ktorí síce dodržiaval všetky podmienky prijímania inovercov, no v jednom jedinom prípade, kedy bolo nutné zachrániť životy, ich trochu pozmenil a prispôbil situácii. Tento úctyhodný čin v ňom však zanechal pocit viny. Keď 30. mája 1942 posielal biskupskému úradu v Bratislave zoznam ním pokrstených Židov, aby ich biskupi podporili v udelení prezidentskej výnimky, svedomie mu nedalo a k celému nesprávnemu krstu sa v liste priznal. Hoci ho trápilo, že nedodržel smernice, zároveň veril, že spravil dobre. List dokonca zakončil úvahou, či by ECAV nemala spraviť pre pomoc Židov, a to nielen tých pokrstených, viac.

Je otáznne, nakoľko jeho myslenie o všeobecnej pomoci Židom zdieľali aj biskupi. Hoci stále trvali na smerniciach, za ich porušenie farára K. Dérera nepotrestali. Je preto možné, že aj iným farárom mohla podobná pomoc prejsť, ak by však mali odvahu ísť proti inštrukciám svojich nadriadených.

Prirodzene, o mnohých porušeníach podmienok sa biskupi nikdy nedozvedeli. Len málokto farár by sa im totiž v liste otvorene priznal, že Židom vystavuje falošné krstné listy, s vymyslenými menami aj dátumami krstov. Na nepravosť takýchto listy sa však dalo ľahko prísť, stačilo ich porovnať s matrikou pokrstených, kde sú zapísaní všetci pokrstení členovia daného zboru. Preto niektorí farári zašli tak ďaleko, že sfalšovali aj tie.

Takto sa rozhodol aj farár Vojtech Schaffarovský z Kyjatic, ktorého starý priateľ s rodinou potrebovali krstné listy pred rokom 1939, aby sa vyhli deportáciám. Mali šťastie a pod rokom 1938 našli v matrike voľné miesta, kam farár vpísal mená celej rodiny a hneď im vystavil krstné listy. Celá rodina sa takto zachránila. Dodatočné úpravy však neboli vždy možné, keďže mená sa do matriky pokrstených písali chronologicky za každý rok a pre zápisy navyše nemuselo byť na starších stránkach miesto. Farár V. Schaffarovský mal šťastie, že vôbec nejaké našiel.⁷⁹

Treba ešte podotknúť, že tieto záchranné činy sú vo veľkej väčšine osobnou iniciatívou niekoľkých jednotlivých farárov. Nereprezentovali celú ECAV, iba sa ocitli

⁷⁸ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3215, s. 1-2.

⁷⁹ *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi II. M-Z*. Bratislava 2018, s. 143-144.

pred morálnou dilemou a vybrali si cestu, ktorú sami považovali za správnu. Mnohým z nich preto po vojne udelil pamätník šo‘a Jad Vašem v Jeruzaleme ocenenie Spravodliví medzi národmi.

5.6 Kontrola zborových farárov

Antisemitská legislatíva Slovenského štátu vyvrcholila prvým transportom do vyhladzovacích táborov, ktorý opustil Poprad dňa 25. marca 1942 a viezol „na prácu“ prevažne mladé židovské ženy. Zakrátko nasledovali desiatky ďalších transportov zo severných miest Poprad a Žilina, až do ich náhleho zastavenia v októbri toho istého roku.

Deportácie do neznáma vyvolali medzi slovenskými Židmi paniku. Ako sme videli pri vyššie spomínanom prípade farára K. Dérera zo Senca nad Myjavou, prvé neisté správy sa šírili už týždne vopred a Židia preto čo najrýchlejšie hľadali akúkoľvek možnosť záchrany. Prestup na kresťanskú vieru im mohol uľahčiť získanie prezidentskej výnimky, a tak sa počty pokrstených Židov od jari 1942 zniekoľkonásobili oproti predchádzajúcim rokom. Nie vždy im však konverzia vyšla tak, ako si ju naplánovali, ako dokazuje spoločný krst desiatich Židov v Banskej Bystrici z tohto obdobia. Keď čerství konvertiti vyšli z kostola, vonku ich už čakali gardisti, ktorí všetkých zatkli a odviezli. Nepomohli ani prosby a argumenty evanjelického farára Jána Bakossa, ktorý ich pokrstil, že už ide o kresťanov.⁸⁰

Prudký nárast pokrstených Židov však zároveň nahneval niektorých farárov, ktorí začali nielenže otvorene kritizovať biskupov, ale ešte ich aj falošne obvinili, že pre finančné zisky dopúšťajú zaplavenie ECAV oportunistickými Židmi. Biskupi preto na dni 29. až 30. apríla 1942 zvolali generálne presbytérium, aby tieto obvinenia vyvrátili, resp. aby sa uistili, že k niečomu podobnému naozaj nedochádza v zboroch.

Výsledkom presbytéria bol dotazník určený zborovým farárom. Prvá časť im pripomínala smernice z roku 1938 a ich štyri fázy konverzie, ktoré musia byť bez výnimky dodržiavané. Potom nasledovali kontrolné otázky o tom, koľkí Židia boli v ich zboroch pokrstení od roku 1938 a či zboru následne darovali nejaký finančný

⁸⁰ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 19.

príspevok. Farári totiž mali zakázané od žiadateľov o krst prijímať akékoľvek úplatky, no po oficiálnom vstupe do cirkvi smeli konvertiti darovať zboru finančný príspevok, ktorý musel byť riadne zaznamenaný.

Presne ako biskupi predpokladali, dotazníky nakoniec nezistili žiadne previnenia zo strany zborových farárov. V rokoch 1938 až 1942 pokrstili celkovo 1320 Židov, väčšinou podľa smerníc. Nenašli sa ani žiadne dôkazy o úplatkoch, hoci mnohí židovskí konvertiti boli po pokrstení k svojmu zboru finančne veľmi štedrý. Ich príspevky však boli oficiálne a biskupmi povolené.⁸¹

5.7 Pastiersky list k židovskej otázke

Deportácie slovenských Židov do vyhladzovacích táborov nakoniec dostali ECAV do pozície, kedy sa biskupi po prvý krát rozhodli oficiálne vyjadriť k židovskej otázke všeobecne a nielen v súvislosti s už pokrstenými Židmi. Práve tí sa totiž väčšinou transportom vyhli, lebo sa im podarilo včas získať prezidentskú výnimku.

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský preto spísali dodnes slávny Pastiersky list k židovskej otázke, ktorý dňa 20. mája 1942 rozposlali do všetkých zborov. Farári ho mali z kazateľnice prečítať v najbližšiu nedeľu, teda v sviatok Svätej Trojice,⁸² čo len svedčí o dôležitosti, akú jeho obsahu biskupi dávali. Dúfali totiž, že ak ECAV konečne zaujme oficiálne stanovisko k situácii slovenských Židov, pomôžu tým usmerniť a zjednotiť aj názory a správanie farárov a veriacich.

Pastiersky list bol teda dňa 31. mája 1942 prečítaný vo všetkých evanjelických kostoloch v Slovenskom štáte. List najskôr komentoval prudký nárast židovských záujemcov o vstup do ECAV aj falošné obvinenia z úplatkov, ktoré muselo úplne zbytočne riešiť nedávne presbytérium. Hoci biskupi v liste podporovali krsty Židov, zároveň varovali, že konverzie sa nemajú konať unáhle, „nie z dôvodov čisto ľudských, ale požiadaviek Božích“, a nielen „o zachránenie telesnej bezpečnosti“, ale treba v prvom rade myslieť na spásu duše a k tej neúprimným krstom nedôjde. List takisto opäť raz pripomína smernice z roku 1938. Obsahuje však aj vety, ktoré skôr znejú ako staré antisemitské stereotypy 19. storočia. Biskupi totiž pripúšťajú, že Židia

⁸¹ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 22-23.

⁸² PORUBĀN, *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*, 51-52.

sa v minulosti previnili voči slovenskému národu ako krčmári, úžerníci a príživníci, kým Slováci si všetko museli ťažko vydoberať. Napriek týmto „hriechom“ však farári vyzývajú na ľudský a kresťanský spôsob riešenia židovskej otázky, aby tým neutrpela dôstojnosť Židov.⁸³

Pastiersky list teda obsahuje zaujímavú kombináciu podpory slovenských Židov a kritiku ich perzekúcie s vyslovene antisemitskými poznámkami, ktoré skôr vyznievajú, akoby si Židia mohli za svoju situáciu sami. Zvláštne znejú aj vety o „ľudských dôvodov“, ktoré podľa biskupov na krst nestačia. Dnes však majú historici aj ECAV skôr tendenciu všímať si len pozitívne časti listu.

Hoci Pastiersky list nebol za Slovenského štátu nikde zverejnený, nejakým spôsobom sa predsa len dostal do rúk médií, zrejme prostredníctvom nejakého nespokojného farára. Noviny *Gardista* ho hneď zneužili na ďalšie očierňovanie ECAV a šírenie falošných správ o tom, ako evanjelici v zboroch údajne nesúhlasia s jeho obsahom, ani s prijímaním Židov do cirkvi. Ich cieľom bolo zdiskreditovať biskupov V. P. Čobrdu a S. Š. Osuského v očiach veriacich, v skutočnosti však len spôsobili medzi evanjelikmi zmätok, čomu majú vlastne veriť.⁸⁴

Biskupi obratom zareagovali rozoslaním obežníka zo dňa 6. júla 1942 do jednotlivých zborov, aby zistili presnú reakciu ich členov na prečítanie Pastierskeho listu a či k nemu farári niečo nepridali, napr. aj antisemitské poznámky. V nasledujúcich mesiacoch sa dočkali odpovedí, ktoré uviedli falošné správy z *Gardistu* na pravú mieru. Reakcie členov zborov na Pastiersky list boli v drvivej väčšine pozitívne, veriaci chválili jeho obsah aj odvahu biskupov k jeho napísaniu. Mnohí boli spokojní, že sa ECAV konečne jasne vyjadrila k židovskej otázke v Slovenskom štáte a perzekúciu Židov odsúdila. Antisemitskú časť listu viditeľne ignorovali.⁸⁵

5.8 Slováci, Nemci a Židia

V januári 1941 bola v Slovenskom štáte založená samostatná nemecká ECAV. Organizačne fungovala podobne ako slovenskí evanjelici, no pre nízky počet veriacich,

⁸³ OSUSKÝ, *Služba národu II*, s. 227-233.

⁸⁴ PORUBÄN, *Evanjelickej cirkvi a otázka židovstva*, s. 52.

⁸⁵ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3215, s 9-30.

ktorí sa koncentrovali výlučne v okolí Bratislavy a na Spiši, vytvorili len tri senioráty pre zbory v týchto regiónoch.⁸⁶ V rovnakých mestách však často zároveň fungovali aj zbory slovenské s vlastnými farármi a veriacimi. Takéto spolunažívanie nebolo vždy ľahké, ako ukazuje aj prípad zo Spiša z polovice roku 1942.

V Spišskom Podhradí nemecký farár Emerici v júli 1942 pripravoval na konfirmáciu dvoch miestnych mladých evanjelikov židovského pôvodu. Boli to štrnásťročná Blažena Guttmanová, ktorá sa aj s rodičmi dala dva roky predtým pokrstiť, a mladý Székely zo zmiešaného manželstva (matka evanjelička, židovský otec sa dal pokrstiť ešte v roku 1924). S prípravou príležitostne asistoval aj administrátor Michal Kováč zo slovenského zboru v neďalekých Krompachoch, pričom obaja farári medzi sebou udržiavali pomerne priateľský vzťah. Predseda nemeckého zboru v Podhradí však tesne pred dátumom konfirmácie zakázal jej konanie v meste pre židovský pôvod dvoch mladých.

Krompašský slovenský zbor sa rýchlo poradil s biskupmi V. P. Čobrdom a S. Š. Osuským a bolo rozhodnuté, že náhradná konfirmácia prebehne u nich v kostole pod vedením administrátora M. Kováča. Dátum bol stanovený na 19. júla 1942. O tomto pláne sa však vopred dozvedeli krompašskí Nemci.

Blažena s matkou pricestovali do Krompach o deň skôr a plánovali v meste prenocovať. Ešte ten večer však za nimi prišiel Michal Demko, kantor mestského nemeckého zboru a veliteľ polovojenských jednotiek Freiwillige Schutzstaffel (skrátene FS), a z mesta ich vyhnal. Rozhorčený administrátor M. Kováč sa ihneď snažil vyriešiť situáciu s miestnym nemeckým farárom, ktorý sa mu však vyhrážal Ilavou a obvinil slovenských evanjelikov z nelojality voči zásadám „novej Európy“.

Na druhý deň ráno priamo pred evanjelickým kostolom hliadkovala FS na čele s M. Demkom, aby prekazili aj konfirmáciu mladého Székelyho. Keď ku kostolu dorazil sprievod slovenského zboru z fary, o chlapca sa strhla potýčka. Zo správ o incidente vyznieva, že jeho matka bola pravdepodobne nemeckého pôvodu, čo celú situáciu ešte viac vyostriilo. Slovenskí evanjelici sa síce do kostola dostali, no jeden člen

⁸⁶ PETRÍK – RYBÁR, *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, s. 237-238.

FS neskôr vtrhol dnu priamo uprostred konfirmácie. Duchovní ho po hádke vyhnali a pokračovali.

Administrátor M. Kováč bol právom rozhorčený, že sa členovia cudzej cirkvi takto opovážili zasiahnuť do záležitostí jeho zboru a násilne bránili dvom mladým ľuďom zúčastniť sa ich vlastnej konfirmácie. Sťažoval sa biskupom slovenskej ECAV, ktorí prisľúbili, že celý incident preberú s nemeckým biskupom Johannesom Schererom a tiež zorganizujú náhradnú konfirmáciu pre Blaženu. Nie je však isté, či z toho nakoniec niečo bolo.⁸⁷

Z incidentu z Krompach teda vyplýva, že hoci aj jednotlivci z radov slovenských a nemeckých evanjelikov boli schopní spolupracovať, napr. pri spoločnej príprave dvoch mladých ľudí ku konfirmácii, vo všeobecnosti boli vzťahy medzi oboma evanjelickými cirkvami veľmi vyostrené.

⁸⁷ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3208, s 1-14.

6 ECAV v posledných mesiacoch Slovenského štátu

Je zaujímavé, že žiaden z v úvode spomínaných historikov sa dosiaľ nevenoval pozícii ECAV v záverečnom období Slovenského štátu. Ich články až na stručné výnimky končia rokom 1943, teda v čase, kedy sa situácia pre Židov aj evanjelikov pomerne ustálila. Farári pokračovali v krstení, kým generálny biskup V. P. Čobrda sa za novoprijatých konvertitov naďalej prihovárал v prezidentskej kancelárii. Deportácie už boli minulosťou a nepribudli ani žiadne nové antisemitské nariadenia, ku ktorým by sa ECAV prípadne musela vyjadrovať.

Na prelome rokov 1943 a 1944 musela ECAV opäť raz riešiť obvinenia z vydávania falošných krstných listov pre Židov. Policajné riaditeľstvo v Bratislave požiadalo biskupa S. Š. Osuského o možnosť nahliadnuť do druhopisov matrik pokrstených zo západného dištriktu, aby si overili pravosť krstných listov Židov, ktoré mali k dispozícii. Biskup však ich žiadosť odmietol s tvrdením, že žiadne druhopisy neexistujú, len originálne matriky v jednotlivých zboroch.⁸⁸ Polícia síce nemala dostatok personálu na navštívenie všetkých zborov, no jasne dala biskupovi najavo, že činnosti evanjelických farárov nedôveruje.

6.1 ECAV v Slovenskom národnom povstaní

Nespokojnosť mnohých obyvateľov s fašistickou politikou Slovenského štátu vyvrcholila dňa 29. augusta 1944 vyhlásením Slovenského národného povstania (skrátene SNP). Povstalecké jednotky dokázali rýchlo obsadiť celú strednú Slovensku, na čo však nacistické Nemecko reagovalo okamžitou vojenským obsadením krajiny a hneď sa pustilo do boja s povstalcami. Po dobytí ich územia sa zvyšky odboja stiahli do hôr a pokračovali s Nemcami v partizánskej vojne.

Do bojov SNP sa aktívne zapojil aj výrazný počet členov ECAV, duchovných aj laikov. O ich obeti sa zmiňuje biskup S. Š. Osuský vo svojom povojnovom diele *Služba národu II* z roku 1947 v kapitole *Životy v službe národa*. Tá obsahuje menný zoznam všetkých evanjelikov, ktorí sa zúčastnili protifašistického odboja a boli za to potrestaní. Pohľad na ich funkcie nám prezradí, že SNP sa rôznymi spôsobmi zapojilo

⁸⁸ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3212, s 1-5.

takmer celé vedenie ECAV, od oboch biskupov až po zborových farárov. Niektorí aktívne bojovali v horách, ďalší skrývali povstalcov na farách alebo im nosili zásoby. Stovky duchovných na jeseň roku 1944 skončili vo väzení, alebo sa museli pred Nemcami skrývať. Samotní biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský boli zatknutí v októbri.⁸⁹

Zoznamy v *Službe národu II* nie sú veľmi detailné a väčšinou neobsahujú ani presný dôvod, prečo boli jednotliví evanjelici prenasledovaní, len vyšetovanie a konkrétne tresty (väzenie, poprava, a pod.). Občas sa v nich však objavuje aj zmienka o pomoci Židom. Hoci dovtedy sa ECAV vyjadrovala podporu takmer výlučne už pokrsteným Židom, v *Službe národu II* už biskup S. Š. Osuský schvaľuje akúkoľvek pomoc židovskej menšine ako príklad odbojovej činnosti.⁹⁰

Potlačenie SNP totiž znamenalo aj zrušenie všetkých Židom udelených výnimiek a obnovu deportácií do vyhladzovacích táborov. Jediným spôsobom, ako sa Židia mohli zachrániť, predstavovali buď partizánske jednotky, alebo úkryt. A práve tu pomohli zboroví farári, ktorí Židom v núdzi poskytli úkryt na farách alebo u dôveryhodných členov zboru.

Konali tak z úprimnej túžby pomôcť a zachrániť ľudský život, bez podpory svojich nadriadených, keďže takmer celé vedenie ECAV bolo pre svoju podporu SNP prenasledované. Nezastavili ich ani opakované domové prehliadky gestapom, ktoré niekedy skončili dočasným zatknutím. Často navyše išlo o farárov, ktorí už predtým napr. ochotne krstili Židov aj bez dodržiavanie smerníc. Práve za tieto záchranné akcie dostali po vojne mnohí evanjelickí farári ocenenie Spravodlivý medzi národmi. Len pred rokom do zoznamu ocenených posmrtné pribudol farár Ján Holčík z Banskej Bystrice.⁹¹

6.2 Evanjelické sirotince

Počas nemeckej okupácie existovala ešte jedna možnosť záchrany prenasledovaných Židov, konkrétne detí a tínedžerov. V slovenskom štáte totiž pôsobili

⁸⁹ OSUSKÝ, *Služba národu II*, s. 350-375.

⁹⁰ Tamtiež.

⁹¹ CUPRIK, R.: *Prekáža mi, keď fašisti vyťahujú Štúra*. [interview] SME, 1. február 2018, s. 4.

dva evanjelické sirotince, založené ešte pred vojnou. Najstarší sa nachádzal v Modre, kde pôsobil farár Július Dérer,⁹² a druhý v Liptovskom Svätom Mikuláši pod farárom Vladimírom Kunom.⁹³ Obaja v týchto zboroch dlhodobo a správa sirotincov bola len jedna časť ich povinností. Obaja sa za nezávislo od seba snažili zachrániť čo najviac prenasledovaných Židov, k čomu využili práve sirotince vo svojej správe, kam mohli nenápadne umiestniť židovské deti. V oficiálnych dokumentoch zo zborov sa, prirodzene, o tejto záchrane nepíše pre ochranu duchovných aj ním zverených detí. To však zároveň znamená, že neexistuje ani veľa prameňov, z ktorých by bolo možné zistiť viac.

Židovské deti sa do cintorínov dostávali rôznymi spôsobmi. Niektoré priviedli do sirotinca ich rodičia, ktorí sa potom skrývali inde, vo výnimočných prípadoch však farári dokázali aspoň jedného rodiča v sirotinci „zamestnať“ napr. ako kuchára. Farár J. Dérer osobne navštevoval židovské rodiny a prosil, aby mu zverili svoje deti.

V severnom Liptovskom Svätom Mikuláši, ktorý sa nachádzal na povstaleckom území v horách, niektoré deti pobývali len krátko. Potom si ich rodičia vyzdvihli, veriac, že na oslobodenom území budú v bezpečí. Strašné dôsledky tohto rozhodnutia sa ukázali hneď po potlačení povstania.

Židovské deti boli v záznamoch sirotincov vedené ako kresťania, často pod falošnými menami, a navštevovali miestne evanjelické školy. Žiadne z nich nebolo počas svojho pobytu pokrstené, ako sa stávalo v niektorých cirkevných sirotincoch v zahraničí (napr. v poľských konvektoch). Okrem farárov vedeli o ich židovskom pôvode aj vychovávateľky a učiteľky, nikto z nich však deti neudal. Farár V. Kuna pôvodne zveroval židovské deti náhradným kresťanským rodinám, takže niektorí členovia jeho zboru o tejto záchrane tiež vedeli. Keď však začala byť situácia príliš nebezpečná, deti boli pre istotu poslané naspäť do sirotinca.

Počet takto zachránených židovských detí poznáme len zo sirotinca v Modre. V liste zo dňa 11. septembra 1950 správa sirotinca vypísala pre farský úrad v Modre mená všetkých židovských detí, ktoré sa skrývali v ich ústave. Celkovo obsahuje 35 mien s dátumami narodenia a príchodu do sirotinca, z toho 34 detí prišlo v rokoch

⁹² *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi I.*, s. 59-61.

⁹³ Tamtiež, s. 70-72.

v rokoch 1942 až 1944 a jedno dievča rok po vojne. Najmladšie dieťa malo v čase prijatia len dva roky, najstaršie štrnásť. Viac informácií o osude týchto detí sa však zo zoznamu nedozvieme. Nepoznáme ani presný počet detí skrývaných v Liptovskom Svätom Mikuláši.

Ani sirotince však neboli vždy bezpečným miestom pre Židov, najmä po potlačení SNP, do ktorého sa zapojila aj výrazná časť slovenských evanjelikov. Nemci preto na jeseň prehľadali byt farára J. Déreera a evanjelickú školu v Modre. Väčšinu židovských detí sa podarilo včas ukryť, no niektoré Nemci predsa len našli a odviekli. Farár V. Kuna bol v novembri 1944 zatknutý gestapom pre činnosť svojho brata-povstalcu, zakrátko ho však prepustili. Neskôr sa v mikulášskeho budove sirotinca ubytovali jednotky SS, a tak boli všetky deti, židovské aj kresťanské, presunuté do starostlivosti zboru v neďalekom Ružomberku. Našťastie pre nich, Nemci ani raz neodhalili, že v sirotinci žijú aj „neárijské“ deti.

Až po vojne často vyšlo najavo, že židovské deti ostali samy, lebo ich rodičov a ďalších príbuzných chytili a deportovali. Ak deti nemal kto vziať k sebe, ostali v sirotincoch a farári sa postarali o ich neskorší život a vzdelanie.⁹⁴

Niektoré zo skrývaných detí po vojne odišli do Izraela, ani vtedy však nezabudli na štedrosť oboch farárov. Ich svedectvá prispeli k tomu, že pamätník Jad Vašem v Jeruzaleme obom udelil ocenenie Spravodlivý medzi národmi za záchranu židovských detí. Farár V. Kuna ho vďaka dvom svojim bývalým chovankyniam, s ktorými si naďalej dopisoval, získal už v roku 1972. Farár J. Dérer však nemal toľké šťastie. Po zmene režimu prišiel v roku 1957 o prácu v zbere a až do svojej smrti o šesť rokov neskôr musel pracovať ako robotník. Vyznamenanie mu udelili posmrtno v roku 1996.

⁹⁴ PORUBĀN, *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*, s. 54-56.

7 ECAV a židovská otázka po skončení vojny

Podobne ako posledné dva roky Slovenského štátu, ani povojnové obdobie sa v článkoch troch vyššie spomínaných historikov vôbec nespomína. V čitateľovi tak môže vzniknúť dojem, že dovtedy toľko nápomocní biskupi sa náhle prestali o pokrstených Židov zaujímať, hoci opak je pravdou. Dokazujú to aj archívne dokumenty, ktoré museli mať títo historici určite k dispozícii, no z nejakého dôvodu sa ich rozhodli nepoužiť.

Územie Slovenska bolo oslobodené Červenou armádou v apríli 1945. Obnova Československej republiky, hraníc (s výnimkou Podkarpatskej Rusi) aj predvojnovaj ústavy priniesli slovenským evanjeliom nádej na lepšie postavenie v spoločnosti, než mali za Slovenského štátu. Mnohí duchovní aj laici boli bývalými členmi odboja a ich zbory sa stále spamätávali z dlhých mesiacov nemeckej okupácie.

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský sa hneď po prepustení z väzenia opäť ujali vedenia ECAV a v prvom rade sa sústredili na stabilizáciu povstaním a okupáciou vyčerpanej cirkvi. Židovská otázka preto prvé mesiace po skončení vojny nebola prioritou.

Územná pôsobnosť ECAV sa vrátila do medzivojnového stavu. Maďarsko bolo nútené stiahnuť sa z arbitrážnych území a okupovanej časti východného Slovenska, ktoré sa vrátili pod československú vládu aj do pôsobnosti slovenskej ECAV. Povojnová výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom bola pre evanjelikov prospešná a ich počet narástol od sčítavania obyvateľstva z roku 1930 o 11 %.⁹⁵

V auguste 1945 vláda zrušila nemeckú evanjelickú cirkev a. v. na Slovensku, čiastočne aj pre malé množstvo jej členov. Mnohí slovenskí Nemci totiž buď utiekli pred postupujúcou Červenou armádou, alebo ich na základe spojeneckých dohôd deportovali do Nemecka. Zostávajúci Nemci a takisto Maďari z bývalých arbitrážnych území sa opäť museli stať členmi slovenskej ECAV a ich duchovní prišli o prácu.⁹⁶

Biskup S. Š. Osuský stál na čele západného dištriktu ešte jeden rok, potom bol menovaný za jeho generálneho presbytera. Túto funkciu zastával až do nútenej penzie

⁹⁵ MAJO – KUSENDOVÁ, *Náboženský atlas Slovenska*, s. 39.

⁹⁶ KUSENDOVÁ, *Historický atlas*, s. 114.

v roku 1951. V roku 1947 publikoval druhú časť svojho zborníka *Služba národu II*, v ktorom reflektoval pozíciu ECAV v rokoch 1939 až 1945. Okrem iného obsahuje aj Pastiersky list z roku 1942 a články, ktoré cenzúra za vojny nepovolila vydať v klasických evanjelických časopisoch.⁹⁷ V roku 1951 odstúpil biskup V. P. Čobrda z funkcie generálneho biskupa, naďalej však viedol východný dištrikt. O dva roky neskôr ho však nátlak z komunistickej vlády donútil rezignovať aj z tejto pozície.⁹⁸

7.1 Slovenskí Židia po vojne

Víťazstvo Spojencov síce znamenalo koniec druhej svetovej vojny, nie však problémov, ktorým museli Židia v Európe čeliť. Po návrate z táborov či úkrytov často zistili, že prežili ako jediní z celej rodiny, ich majetky boli rozkradnuté a náboženské obce zničené. Jediné, čo ostalo, bol antisemitizmus v spoločnosti. Počty preživších slovenských Židov sa v odbornej literatúre líšia, hovorí sa o 15 tisíc až 36 tisíc ľudí. Presné číslo zrejme nikdy nezistíme, znamená to však, že okolo 80 % z nich sa domov nikdy nevrátilo.⁹⁹

Šo‘a dodnes predstavuje v judaizme teologický problém, s ktorým sa veriaci preživší museli vyrovnáť bezprostredne po vojne. V niektorých samotný zázrak prežitia len upevnil vieru, ďalší ju však navždy stratili, neschopní vysvetliť si toľké utrpenie posledných rokov.¹⁰⁰

Ak ostali žiť v obnovenj ČSR, najčastejším riešením neľahkej situácie sa stala asimilácia a splynutie s kresťanskou väčšinou. Židia si úradne menili mená a priezviská na slovensky znejúce a sťahovali sa do väčších miest, ktoré poskytovali väčšiu anonymitu, ale aj šancu nájsť ďalších preživších. Okresné úrady zaplnili oznámenia o vystúpení z izraelitskej cirkvi na základe stále platného zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. Mnohí Židia už nechceli byť členmi náboženských obcí, a tak buď ostali bez vyznania, alebo prestúpili k niektorej z kresťanských cirkví. Tí Židia, ktorých oznámenie o zmene

⁹⁷ *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry M-Z*, s. 46-47.

⁹⁸ *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry A-L*, s. 59.

⁹⁹ SALNER, P.: *Židia na Slovensku po roku 1945*. Bratislava 2006, s. 41-43.

¹⁰⁰ Tamtiež, s. 47-48.

vierovyznania úrady za Slovenského štátu ignorovali a nevydali potrebný výmer, hneď po vojne úspešne žiadali o jeho dodatočné vybavenie.¹⁰¹

To však neznamená, že slovenskí Židia nevyhnutne zabudli na svoj pôvod, len si našli iné, na verejnosti menej nápadné spôsoby, ako sa s ním stotožniť. Len malá časť z nich tak však robila cez vieru, resp. judaizmus. Na Slovensku bolo hneď po vojne obnovených 43 židovských obcí, pričom tie väčšie dokázali poskytnúť aj pravidelné bohoslužby a komunitné slávenie sviatkov. Židia sa ich spravidla radi zúčastňovali, no len málo z nich doma dodržiavalo halachistické pravidlá. Radšej vyjadrovali svoju židovskú identitu slávením dôležitých sviatkov, účasťou na komunitných aktivitách či sekulárnym záujmom o judaizmus. Zmiešané manželstvá s kresťanom boli na Slovensku skôr výnimka a Židia sa radšej ženili medzi sebou.¹⁰² Našli sa však aj takí, ktorí svoj židovský pôvod skrývali alebo popierali, a to aj pred vlastnými potomkami.

7.2 Zoznamy pokrstených Židov

Ako sme videli v predchádzajúcej podkapitole, každý preživší Žid sa so svojou traumou a návratom do spoločnosti vyrovnával po svojom, napr. konvertovali ku kresťanstvu a pokúsili sa stratiť v novej náboženskej komunite. Naopak, za vojny pokrstení Židia sa zase často oficiálne (podľa zákona č. 96/1925 Sb. z. a n.) vrátili do izraelitskej cirkvi, čím vlastne „potvrdili“ sťažnosti niektorých farárov o krstoch z „neúprimných dôvodov“.

Po stabilizácii pomerov v tretej ČSR aj samotnej ECAV sa biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský opäť začali zaujímať o to, čo sa vlastne stalo so všetkými tými Židmi, ktorých pokrtili ich zboroví farári za Slovenského štátu. Prehľad stratili počas nemeckej okupácie, ktorú mnohí evanjelici, duchovní aj laici, strávili za účasť v odboji v úkrytoch či vo väzení, zatiaľ čo v septembri 1944 začala nová vlna deportácií Židov do vyhladzovacích táborov, tentoraz bez ohľadu na predtým udelené výnimky či krsty.

Preto na jeseň 1946 biskupi rozposlali do každého zboru dotazník výlučne zameraný na ich židovských členov. Farári mali za úlohu vypísať menné zoznamy všetkých Židov, ktorých pokrtili v rokoch 1938 až 1944, teda od prvého výrazného

¹⁰¹ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 512, s 1-3.

¹⁰² HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu*. Praha 2007, s. 88-89 a 200-201.

nárastu konvertitov až po SNP, kedy nemecká okupácia neumožňovala krsty vykonávať. Ak pokrstení Židia prežili, v zozname malo byť zapísané aj to, ku ktorému vierovyznaniu sa po vojne oficiálne hlásili. Odpovede zo zborov prichádzali do konca roku 1946.¹⁰³

Cieľ tohto dotazníka je otázný. Na jednej strane by sa mohlo zdať, že biskupi sa zaujímali výlučne o evanjelikoch židovského pôvodu preto, lebo išlo o najohrozenejších členov ich cirkvi, najmä v období po potlačení SNP. Možno cítili vinu, že pre nich nespravili viac. V zoznamoch vidno záujem zborových farárov o osudy ich židovských veriacich, ale aj o to, či nimi po vojne vôbec ostali. Niektorí farári sa ani netajili tým, že ich hlavným cieľom bola úspešná „misia medzi Židmi“.¹⁰⁴

Zdá sa teda, že dôležitým cieľom dotazníka bolo okrem iného zistiť, nakoľko sa ECAV za Slovenského štátu rozšírila. Možno chceli biskupi sami seba uistiť, že aspoň časť Židov sa u nich dala pokrstiť z náboženského presvedčenia, a nie len z nutnosti či dočasnej ochrany. V zoznamoch totiž nebolo treba uvádzať konvertitov z medzivojnového obdobia, hoci aj tí boli za Slovenského štátu napriek krstu prenasledovaní. Pri nich však bola motivácia k zmene vierovyznania jasná a tak trochu sa očakávalo, že v zboroch ostanú aj po vojne.

V rokoch 1938 až 1944 mali evanjelickí farári pokrstiť až 2 357 Židov. Počty v jednotlivých zboroch sa líšia od pár stoviek po menej ako desať konvertitov za celé obdobie.¹⁰⁵ S ich povojnovým osudom je to však komplikovanejšie.

V zoznamoch sa pri výraznej väčšine mien objavujú slová ako „zavraždený“, „deportovaný“ a „nezvestný“, pričom pri všetkých troch farári predpokladali, že menovaný konvertita neprežil. To však nevyhnutne neznamená, že každý „nezvestný“ Žid naozaj zahynul. Teoreticky sa mohol usadiť v inej časti Slovenska, ďaleko od zboru, v ktorom bol pokrstený, prípadne hneď z republiky emigrovať, oboje bez toho, aby nejako oficiálne riešil svoj náboženský status. To sa však zo zoznamov nedozvieme.

¹⁰³ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3207, s 1.

¹⁰⁴ Tamtiež, s. 3.

¹⁰⁵ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 21.

Na druhej strane však mali farári často až prekvapivo dobrý prehľad o to, kde sa ich preživší konvertiti po vojne nachádzali, aj keď žili ďaleko od hraníc ich zboru, a čo robili. V zoznamoch sa tak okrem názvov miest objavujú aj dodatočné informácie o ich povolanií či rodine. Pri niektorých síce nepoznali ich vierovyznanie, no predpokladali, že ostali evanjelikmi. Ak by totiž na základe zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. vystúpili z ECAV, príslušný okresný úrad by o tom bol povinný informovať jej predstaviteľov. Je však stále možné, že poniektorí Židia jednoducho fyzicky opustili zbor bez toho, aby o svojom rozhodnutí niekoho formálne informovali.

Celkovo však farári zistili, že len malá časť z preživších konvertitov ostala členmi ECAV aj po skončení nebezpečenstva. Z nich sa väčšina vrátila do zboru, v ktorom ich za Slovenského štátu pokrstili, prípadne žili ako evanjelici v inom meste. Farári spokojne konštatovali, že títo konvertiti sa aktívne podieľajú na zborových aktivitách, navštevujú bohoslužby a pod.¹⁰⁶ Pokiaľ však predtým dúfali, že by pokrstení Židia rozšírili rady evanjelikov, po vojne túto nádej stratili. Niektorí farári dokonca v zoznamoch otvorene vyjadrovali svoje sklamanie, že sa väčšina ich konvertitov vrátila do židovských obcí, a dokonca navrhovali medzi nimi podniknúť misiu. Ak by sa slovenským Židom venovali duchovne viac než za Slovenského štátu, možno by ich dokázali priviesť naspäť ku kresťanstvu.¹⁰⁷ Hoci k žiadnej misii, prirodzene, nedošlo, tieto slová nám prezrádzajú, že časť farárov vnímala krstenie Židov nie ako záchranu, ale náboženskú misiu.

Možno je práve toto dôvod, prečo sa D. Baranová a R. Porubän rozhodli nepísať o povojnovom období. Sklamané reakcie farárov na neúspech ich „misie medzi Židmi“ sa veľmi nehodia do predstavy o záchrancoch Židov, ktorú sa vo svojich článkoch snažia vytvoriť.

¹⁰⁶ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3213, s 1-14.

¹⁰⁷ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48, inv. č. 3207, s 1.

Záver

Príklad ECAV nám ukazuje rôznorodosť prístupov obyvateľov Slovenského štátu k šo'a v krajine. Kým niektorí boli ochotní riskovať vlastné životy, aby zachránili čo najviac Židov, ďalší poskytnutie podobnej pomoci odmietali. Samotná ECAV sa síce snažila pomôcť, no zameriavala sa výlučne na už pokrstených Židov. Tí ako členovia kresťanskej cirkvi mali aspoň malú nádej, že sa ich duchovní v prípade problémov zastanú.

Na druhej strane Židia, ktorí o krst ešte len žiadali, sa hneď na začiatku stretli s neľahkými podmienkami, ktoré museli na vstup do ECAV splniť. Než skončila minimálne polročná výučba o náboženstve, pre niektorých už mohlo byť na záchranu neskoro, no nie každý farár bol ochotný túto lehotu skrátiť a porušiť tak podmienky dané biskupmi. V najhoršom prípade mohli Židia naraziť na otvorene antisemitského farára, ktorý ich odmietol prijať. Všetko však záviselo od jednotlivca.

Je preto náročné všeobecne vyhlásiť, že slovenskí evanjelici sa jednohlasne stavali proti fašistickému režimu Slovenského štátu a prenasledovaniu Židov, ako tvrdia v úvode spomínaní historici. Ak sa aj otvorene zastali slovenských Židov, takmer výlučne išlo len o tých už pokrstených, právoplatných členov svojej cirkvi. ECAV si veľmi zakladala na svojej autonómnej pozícii v krajine a akékoľvek perzekvovanie jej veriacich, vrátane tých židovského pôvodu, zo strany štátu považovala za zásahy do svojich vnútorných cirkevných záležitostí. Ostatní slovenskí Židia si však túto podporu museli „zaslúžiť“ splnením smerníc z roku 1938, na základe ktorých mohli byť prijatí do ECAV.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Primárne zdroje:

Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48 (Archives in Slovakia).¹

Nariadenie č. 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov.

Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939 o vymedzení pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach.

Ústavní listina Československé republiky ze dne 29. února 1920.

Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o ústave Slovenskej republiky.

Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n. o vzájemných poměrech náboženských vyznání ze dne 23. dubna 1925.

Sekundárna literatúra

BARANOVÁ, D.: *Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938-1945*. In: *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti*. Bratislava 2008, s. 15-34.

BARTOŠ, Josef – TRAPL, Miloš: *Československo 1918-1938*. Olomouc 2001.

CIRNER, M.: *Niekoľko poznámok o spoločenskom a politickom systéme Československa z rokov 1918-1938*. *Annales Scientia Politica*, 4, 2015, č. 1.

CUPRIK, R.: *Prekáža mi, keď fašisti vyťahujú Štúra*. [interview] SME, 1. február 2018, s. 4.

Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi I. A-L. Bratislava 2017.

Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi II. M-Z. Bratislava 2018.

Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry A-L. Liptovský Mikuláš 1997.

Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry M-Z. Liptovský Mikuláš 1997.

HEITLINGEROVÁ, A.: *Ve stínu holocaustu a komunismu*. Praha 2007.

KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991.

KOKLESOVÁ, B.: *V tieni Tretej ríše*. Bratislava 2009.

KUSEDOVÁ, D. (ed.): *Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš 2011.

MAJO, J. – KUSEDOVÁ, D.: *Náboženský atlas Slovenska*. Bratislava 2015.

- Obyvateľstvo Slovenska 1918-1938*. Bratislava 2002.
- OSUSKÝ, S. Š.: *Služba národu II*. Liptovský Mikuláš 1947.
- Pohľad na synodu v Trenčianskych Tepliciach r. 1921*. [online] Cit. 2019-06-10.
Dostupné na < https://www.ecav.sk/files/user/prednaska_sismis.pdf>
- PETRÍK, B. – RYBÁR, P.: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava 2001.
- PORUBÄN, R.: *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*. In: *Žili medzi nami*. Kežmarok 2003, s. 38-59.
- SALNER, P.: *Židia na Slovensku po roku 1945*. Bratislava 2006.
- SOKOLOVÁ, M.: *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi k riešeniu židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938-1945*. In: *Z dejín holokaustu a jeho popierania*. Bratislava 2007, s. 131-144.
- SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938-1945*. Bratislava 2009.
- ŽITŇAN, A.: *Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918-1938*. *Historické rozhľady*, 3, 2006, s. 142-144.

Zoznam použitých skratiek

a. v. = augsburského vyznania

ČSR = Československá republika

ECAV = evanjelická cirkev augsburského vyznania

FS = Freiwillige Schutzstaffel

HG = Hlinkova garda

HSĽS = Hlinkova slovenská ľudová strana

Sb. z. a n. = Sbírka zákonů a nařízení

Sl. z. = Slovenský zákonník

SNP = Slovenské národné povstanie

ÚŽ = Ústredňa Židov

Anotácia

Autor: Katarína Kořínková

Katedra, fakulta a univerzita: Centrum judaistických štúdií Kurta a Ursuly Schubertových, filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Názov práce: Šo'a v Slovenskom štáte očami evanjelickej cirkvi

Vedúca práce: Mgr. Marie Crhová, Ph.D.

Počet znakov: 98 361

Počet príloh: 0

Počet titulov použitej literatúry:

Kľúčové slová: Slovenský štát, holokaust, šo'a, slovenskí Židia, evanjelická cirkev augsburského vyznania, konverzia, krst, pomoc Židom, protižidovské zákonodarstvo

Key Words: Slovak State, Holocaust, Sho'ah, Slovak Jews, Evangelical Church of the Augsburg Confession, conversion, baptism, help to Jews, anti-Jewish legislation

Charakteristika práce:

Táto bakalárska práca na tému „Šo'a v Slovenskom štáte očami evanjelickej cirkvi“ sa venuje prístupu predstaviteľov slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na protižidovské opatrenia počas rokov 1938 až 1945. Práca je rozdelená na viacero tematických kapitol, ktoré približujú organizáciu tejto cirkvi v Slovenskom štáte, jej pomoc prenasledovaným Židom a podmienky, za ktorých boli Židia do cirkvi prijímaní. Bakalárska práca sa zároveň v menšej miere zaoberá spôsobom, akým boli evanjelikmi pokrstení Židia vnímaní v slovenskej spoločnosti, a nakoľko ich krst ochránil pred ďalším prenasledovaním.

Summary:

This bachelor's thesis on the topic "The Sho'ah in the Slovak State in the eyes of the Evangelical Church" deals with attitude of representatives of the Slovak Evangelical Church of the Augsburg Confession to anti-Jewish measures during the years 1938-1945. The thesis is divided into several thematic chapters which present organisation of this Church in the Slovak State, its help to persecuted Jews, and conditions under which Jews were accepted to the Church. The bachelor's thesis

also deals to a lesser extent with a way how baptised Jews were received in the Slovak society, and how much protection from other persecution baptism offered to them.